

Hoofstuk 6

Die gebruik van terapeutiese kuns in die uitlewing van spirituele identiteit by die jong volwasse vrou

---

6.1 Vyf dogters van Eva staan op 'n berg

*'n Ware kunstenaar verf nie maar net nie, maar ontdek op 'n dag
hoe haar kwas vanself 'n prent geveer het.
Wanneer iets werklik groot geskep is, voel
die kunstenaar nie of sy patentreg daarop het nie.
Sy staan eerder verwonderd oor iets
wat net eenvoudig gebeur het (Muller 1999:70).*

Bogenoemde aanhaling van Julian Muller verwoord iets van my belewenis as ek na afloop van die navorsingsproses terugstaan en terugkyk oor die werk van die afgelope tyd. Elkeen wat deel was van die groep is dit met my eens dat dit na afloop van ons tyd saam voel asof ons iewers op 'n berg staan en uitkyk oor die landskap van ons kunswerk, die verhaal van ons reis, met kuns as gids in die uitlewing van ons spirituele identiteit. Die besef dat daar iets groots gebeur het wat vir ons en baie na ons voordeel kan inhou en die verwondering oor die verandering in onself wat ons sonder twyfel met die wete vul dat ons nooit weer sal kan wees wat ons voor die tyd was nie. Ons was inderdaad reisigers in die onbekende, en kon nooit bepaal wat die eindresultaat van ons ontdekking sal wees nie (vergelyk Roos 1986:91) maar het mettertyd besef dat die koers van ons lewe vir goed verander is en dat hier tussen ons iets groots gebeur het. Dat

ons nie maar net gevef het nie, maar dat daar onbewustelik, te midde van ons, iets moois geskep is, of soos Susan eenmaal gesê het:

Ons het nie geweet wat hiervan gaan word nie. Dis soos 'n snowball-effek wat net groter word. Jy begin maar net en jy weet nie waarheen gaan dit nie en dan word dit hierdie amazing ding. Dis eintlik iets wat ons glad nie kan beskryf nie en dit maak ook nie regtig saak wat ander daarvan sê nie. Ons weet wat dit vir ons beteken het.

Soos reeds in hoofstuk 4 aangedui bestaan daar verskeie modelle van kunstherapie (sien Ross 1997:4, ook Hogan 2001:21). In hierdie studie het ons nie gepoog om die wiel van voor af te ontwerp nie, maar wel om nog 'n benadering tot kunstherapie daar te stel, wat dalk in elk geval reeds elders op 'n manier bestaan en funksioneer. Hierdie benadering noem ek dus, soos al etlike kere te vore in hierdie dokument gemeld: *Die gebruik van terapeutiese kuns in die uitlewing van spirituele identiteit.*

As mede-navorsers het ons elkeen besef dat die gebruik van kuns in die uitlewing van ons spirituele identiteit vir ons van waarde is in ons relasie met God. Dat terapeutiese kuns dus nie net insigself waarde het nie, maar inderdaad op geestelike vlak as narratief pastorale hulpmiddel kan funksioneer. Ons het ook ontdek dat die terapeutiese gebruik van kuns nie net baie tuis is binne die narratiewe model nie, maar vanweë die eksternaliserende, metaforiese aard daarvan ook as uiters effektiewe narratief pastorale hulpmiddel gebruik kan word. (sien Muller & Maritz 1998:67,68). Verder is ek van mening dat die studie inderdaad 'n leemte in die navorsingsarena kom vul het deur aan te toon hoe effektief terapeutiese kuns as narratief pastorale hulpmiddel in die uitlewing van spirituele identiteit by die vrou gebruik kan word.

In aksie-navorsing bly die vraag altyd: wanneer moet die navorsing beëindig word? Dit is 'n moeilike vraag aangesien 'n mens tog iewers 'n streep moet trek en nie vir ewig met 'n bepaalde proses kan voortgaan nie (sien Elliot 1984:104).

Vir ons het die einde van die navorsing gelê by die uitstalling (sien 6.5). Tog het ons daarin geslaag om die proses te vertrou en toe te laat dat die rivier ons neem na waar hy wil. As navorser het ek deurgaans probeer om myself voortdurend te beywer vir 'n eerlike, deursigtige ontwikkeling (sien Muller et al 2001:7) van die navorsingsverhaal.

In die res van die hoofstuk sal ek die bevindings wat ons gemaak het met die leser deel aan die hand van insette vanuit die literatuur, insette van die ander mede-navorsers, asook my eie insette.

6.2 Kuns, geloof, estetika en die kerk

In die volgende afdeling sal ek aandag gee aan sekere bevindings wat uit die navorsing na vore gekom het aangaande kuns, geloof, estetika en die rol van die kerk.

6.2.1 Kuns en geloof

In die stokou boekie met die titel *Art and religion* wat deur Percy Dearmer in 1936 geskryf is meld hy dat kuns 'n noodwendigheid is vir die spirituele lewe. Volgens hom kan die samelewing nie in die afwesigheid daarvan bestaan nie, want daarsonder is die beskawing niks anders as "georganiseerde barbaarsheid" nie (sien Dearmer 1936:10). Dearmer (1936:19) is van mening dat daar waar kuns slegs skoonheid uitdruk kuns nie werklik sy einddoel bereik nie, aangesien dit veronderstel is om nou verbonde aan 'n spesifieke stel waardes te funksioneer. Vir Dearmer (1936:21) is kuns nie alleen 'n paar uitgesonderde dissiplines nie, maar enigiets waarin die mens hom- of haarself uitdruk in terme van kreatiwiteit, van tuinmaak tot die ontwerp van kostuums, van argitektuur tot die skryf van 'n gedig. Deur die loop van die navorsing het ons agtergekem dat die manier waarop ons van kuns gebruik maak om ons te help in die uitlewing van ons spirituele identiteit inderdaad in die waardes van ons eie geloofsoriëntasie geleë is en dat ons mettertyd ontdek het dat dit aan ons 'n manier gee om met God te kommunikeer waarsonder ons nie weer sal wil wees nie.

Tog probeer ek nie hiermee sê dat alle gelowiges hulself deur kuns moet uitdruk nie. Die meeste gelowiges sou nie dink dat die kunste 'n integrale deel van aanbidding vorm nie (Whitney 1996:12). Dit is slegs nuttig daar waar die individu dit self as nuttig en nodig ervaar. Op grond van ons ervaring tydens die navorsing is ons van mening dat daar ongetwyfeld 'n verband kan wees tussen kuns en geloof.

Annamarie bevestig hierdie verband in haar eie lewe:

Dis die eenvoudige dinge in die lewe wat mens laat besef hoe naby die Here elke dag aan ons is, die wolke in die lug is vir my sy teenwoordigheid, en ook die helende skoonheid van reën daarmee saam. As my kat my al miaauend by die agterdeur kom groet en saans met sy warm lyfie styf teen my kom inkruip onder die komberse. As die saadjies opkom en die stiggies wat my pa aanstuur begin blom, dan kry ek so lekker warm gevoel in my hart.

Dis dan ook die lekker ou warm gevoel waarmee ek deesdae my kuns benader. Hulle sê mos mens moet skryf oor die goed wat jy ken, dan is dit meer geloofwaardig. So glo ek dieselfde geld vir my kuns. Ek gebruik dit as 'n spesiale kommunikasiemiddel tussen myself en die Here, of dalk is dit die Here wat my kuns gebruik om met my te praat en my krag te gee waar ek dit nodig het. Dis definitief nie 'n taal wat alle mense verstaan nie. Dit is wat dit so uniek maak, 'n soort spesiale taal tussen my en Hom.

6.2.2 Kreatiwiteit en estetika

Beide kuns en godsdiens is 'n uitdrukking van die mens se sin vir die spirituele belang van die heelal. Beide poog om manifestasies van die Gees te wees, maar albei onvolledig. Beide is 'n poging om ongesiene en ewige dinge uit te druk (sien Dearmer 1936:16). Om na die beeld van God, die Skepper, geskep te wees, beteken onder andere dat ons beide die vermoë en die begeerte ontvang het om te skep (sien Klassen 1998:102, Brown 1997:37). Susan probeer iets hiervan verwoord:

Kreatiwiteit en kuns was altyd 'n brandende begeerte in my.'n Passie.

Selfs die gebruiksartikels waarmee ons elke dag leef word versigtig ontwerp en gemaak sodat dit ons behoefte aan styl en iets esteties versadig. Ons beskik oor die drang om iets te skep wat nie vantevore bestaan het nie. Ten spyte van dikwels onaangename omstandighede sal ons altyd besig wees om iets te maak - musiek, prente, stories, 'n trui met 'n ingewikkelde patroon wat in elke geval net so warm sou wees as een sonder 'n patroon. Elke stuk kuns wat uit ons as gelowiges na vore kom is 'n daad van geloof in 'n wêreld wat ons dikwels bang en alleen laat (vergeelyk Klassen 1998:103).

Lucy Shaw (1998:112) skryf die volgende:

For me art is the impulse that gathers material from our disparate but rich and compellingly diverse universe in a way that brings a kind of order out of their chaos, an order with elements of both conflict and resolution. This esthetic impulse seems to be universal. Art finds meaning in all of human experience or endeavor, drawing from it strength and surprise by reminding us what we know but may never have recognized truly before. There is no society on earth that does not attempt to decorate or embellish or enhance its dwelling places, its garments, its artifacts, its language, or the human body itself, either with graphic design, fabric, song, word, or ritual. Just consider the act of getting dressed for the day – you getting dressed for this day – and realize what delicate and calculated decisions were required for you to present yourself in public. It is not enough for us to be warm and decent. We aim to attract and impress as well!

God, as die argetipiese Kunstenaar, het sy Skeppergees in ons kom vertaal sodat ons ook, soos Hy, deelnemers aan kreatiewe intelligensie en oorspronklikheid is (volgens Shaw 1998:114). Daar was 'n tyd toe kuns en geloof werklik aan mekaar verbonde was. Tog, ten spyte van die geskiedenis, bestaan daar vandag steeds hierdie nou band tussen kuns, kreatiwiteit, estetika en geloof. Dalk omdat kuns dieselfde soeke en worsteling versinnebeeld as geloof, dalk omdat die greintjie van God in my nie anders kan as om wanhopig te probeer om iets van God in my gewone wêreld te laat deurskemer nie (vergeelyk Shaw 1998:113). In 'n artikel van Muller en Heine (1997:163) waar dit handel oor

die terapeut as kunstenaar meld hulle dat kuns met skoonheid en kwaliteit gepaard gaan en waar daar kwaliteit is, is daar ook 'n gevoel van welbehag, net soos daar waar terapie 'n wesentlike verskil aan iemand se lewe maak het. In dié studie het ons tot die besef gekom dat deel van die terapeutiese waarde van kuns ongetwyfeld lê in die feit dat jy onbewustelik besef dat jy besig is om iets van waarde in jou eie lewe te skep en dit vervul jou met 'n gevoel van welbehag wat moeilik in woorde beskryf word.

Elke storie het nie alleen 'n verhalende funksie nie, maar ook 'n leerende funksie in soverre as wat dit lei tot self-refleksie (sien Mitchell 1991:42). Elke narratiewe nooi die luisteraar in om op sy/haar manier deel te word van die verhaal. Die verhaal wat deur die kunstwerk vertel word vervul ook hierdie funksie en word so vormend in die uitlewing van jou eie geloofsverhaal.

Zukowski (1995:45) skryf dat estetika, anders as in die tradisionele siening van estetika, eerder 'n proses is as 'n eindproduk. Die terapeutiese inslag fokus dus nie op hoe 'n persoon na afloop van terapie reageer nie, maar op wat tydens die proses van terapie gebeur (vergelyk Zukowski 1995:54). Reeds in hoofstuk 4 (sien 4.4) het ek aangetoon dat terapeutiese kuns nie 'n doelbewuste, gestruktureerde terapeutiese uitkomst verwag nie (Kae-Je 1998:94), maar dat dit wel, anders as in hoofstroom kunst terapie, 'n estetiese proses behels. Een van die vernaamste betrokkenes by estetika is kreatiwiteit. Nie alleen kreatiwiteit van die skepper van die kuns nie, maar ook kreatiwiteit van die toeskouer. Deur na 'n kunstwerk te kyk word die toeskouer ook verander (sien Zukowski 1995:50). Die reaksie op estetika is 'n samestelling van verbeelding en emosie. Deur 'n estetiese proses in persone se lewens aan te moedig ervaar hulle hul lewens as deel van 'n sinvolle geheel en dit opsigself is terapeuties van aard (volgens Zukowski 1995:51).

Catherine Moon (2001:45) skryf dat 'n teologieprofessor eenmaal aan haar gesê het dat God se genade soos 'n groot watermassa is. Dit beskik oor die vermoë

om ons te laat bo bly, maar net in die mate wat ons dit toelaat. Of dit nou teologies korrek is of nie, is irrelevant. Sy probeer deur die beeld demonstree dat kreatiewe betrokkenheid net soos die watermassa die vermoë het om haar te laat bo bly, in die mate wat sy met die water se dravermoë wil saamwerk (vergelyk Moon 2001:47). Die kreatiewe proses van skep word so die toonbeeld van God se genade wat haar dra wanneer sy dit die minste verwag en altyd teenwoordig is, ongeag van haar eie soms moeilike situasie. Elkeen van die mede-navorsers in hierdie studie het ontdek dat die skep van iets kreatiefs, met estetiese waarde, wat nie noodwendig skoonheid impliseer nie, vir ons iets versinnebeeld dat daar inderdaad deur kreatiwiteit en die genade van skep iets van God in ons leef waardeur ons in staat gestel word om met God te kommunikeer en iets uit te leef van hoe ons Hom ervaar.

6.2.3 Kuns in die kerk

Tony Funk (1998:144) gaan van die standpunt uit dat die kerk steeds onderskeid maak tussen die “Jode” en die “heidene”, maar dan wel verwysend na pottebakkers, digters, musikante, dramaturge, dansers, skilders, storievertellers en beeldhouers. Wanneer ‘n kunstenaar van enige aard ‘n stem in die kerk ontken word is die kerk net so skuldig aan eksklusivisme soos die kerk van destyds in Korinte. Deel van die probleem is dat daar dikwels die onderskeid gemaak word tussen *hoë kuns* en *lae kuns*. ‘n Sekere elite groep het die priesters van die kunste geword, met die gevolg dat daar ‘n minderwaardige siening oor mindere kunstenaars is.

Net soos ‘n gelowige ervaar elke persoon wat haar uitleef deur kreatiwiteit die sterk drang om te getuig. Die hedendaagse kerk floreer in ‘n kulturele klimaat waar kuns in oorfloed voorkom, nie noodwendig in kwaliteit nie, maar in kwantiteit. Ook in hierdie wêreld laat hoor kunstenaars hul gebroke, gefragmenteerde stem in ‘n omgewing waar gebrokenheid en gefragmenteerdheid aan die orde van die dag is. Die kerk se reaksie op hierdie gebroke uitbeelding is dikwels oordeel, in plaas van toenadering en begrip

(vergelyk Klassen 1998:105). Ek is van mening dat die kerk die samelewing tot diens kan wees deur die kunstenaars in haar geledere, ongeag van hul professionaliteit, die geleentheid te bied om hul stem in die kerk te laat hoor, aangesien die kerk op daardie manier deel word van die gesprek met die wêreld. Gelowiges, dikwels veral Evangeliese gelowiges, is vandag nog steeds bang vir hedendaagse kuns wanneer dit 'n ikonoklastiese vorm aanneem (sien Klassen 1998:105). Hieronder verstaan ek uitbeeldings van Christus, asook heiliges, en selfs ander simboliese uitbeeldings soos die kruis en die verhaal van Jesus se lyding, asook uitbeeldings van Jesus in hedendaagse kontekste soos Jesus as bedelaar by die sopkombuis, of Jesus as sterwende Vigslyer. Die vraag word gevra: Is daardie kuns wat mense ongemaklik laat nie juis nodig in die kerk nie (vergelyk Roos 1986:88), aangesien dit mense aanspreek en daarom profeties van aard is – verhale van en beelde met visie.

Die verhouding tussen kuns en die kerk as geloofsinstelling is nog steeds vandag uiters kwesbaar. Die woorde van Trevor Wright beklemtoon hierdie feit:

There's not many Christians in art school, but then there's not many artists in Church. (Trevor Wright, soos aangehaal deur Craig Ginn 1998:132)

Na my mening is dit nie net tragies nie, maar veral ook onnodig, aangesien die kunstenaars van ons tyd en die van ons wat kies om ons spiritualiteit en geloofsverhale aan die hand van kuns uit te beeld, 'n groot bydrae kan lewer tot die kerk se dieper geloofservaring. 'n Kunswerk kan kerkgangers raak lank na die diens verby is (sien Whitney 1996:13) en die kerk kan deur hierdie visuele teologie verryk word en 'n waardevolle stem in die gemeenskap laat hoor.

Whitney (1996:14) skryf as volg:

Since it is so difficult for artists to find places that will display their work, churches with blank walls and regular gatherings of people can be ideal settings for exhibits. Not only do churches serve the arts community in a valuable way, but by showing work with religious themes, they provide yet another forum for exploring the Christian message. We live within the context of our society and it's there that the church must speak out.

6.2.4 Narratief Pastorale sorg deur kuns

In hoofstuk 4 is die ooglopende verband tussen kunstherapie en narratiewe terapie reeds aangetoon. Wanneer die narratiewe benadering tesame met kunstherapie gebruik word in pastorale sorg is die resultaat vars, nuut, lewegewend en hoopskeppend, soos ons tereg ontdek het. Pastorale sorg beteken nie dat daar alleen na die vrou se ervarings in haar geestelike lewe gekyk word nie, maar dat alle aspekte van haar lewe aandag geniet, aangesien alle areas van haar lewe deel is van die “spirituele”, nie alleen die “geestelike” nie (vergelyk Liebert 1996:268). Ons het ook ervaar dat ons begin het om anders te kyk na die alledaagse. Om alles wat met en om ons gebeur vanuit ‘n ander perspektief te beskou, aangesien ons konstant op soek was na ‘n beeld of prent wat ons kon behulpsaam wees in die uitlewing van spirituele identiteit. Die pastorale sorg wat ons onderling en deur die interaksie met die kuns beleef het, het inderdaad aanleiding gegee tot ‘n gevoel van heelheid, gerigtheid en welwese.

Michelle: Ek het hier ingestap en kon omtrent net ‘n stokman teken, en ek het hier uitgestap met skilderye wat ander sal laat staar. Die onsekerheid het verander in vertroue.

Annamarie: Daar is ‘n fantasy wêreld en dan is daar ‘n regte wêreld. Maar mens moenie skrik vir die fantasie nie, dis nie iets om oor skaam te wees nie – dis mos jy... Ek het myself weer gekry. Na my troue het ek baie getwyfel in myself, hierdie nuwe mevrou Retief, dit was vir my ‘n helse aanpassing. Eers daarna het ek weer begin om myself weer te kry. Van my troue af tot laasjaar het ek so bietjie die sin van my bestaan verloor.

Sanet: Ek het vrede gevind. Ek het lief geword vir wie ekself is. En ek het agtergekom die Here is konstant en altyd daar.

Susan: Die seuntjie het regtig vir my 'n tema geword – stel die vlinder vry. Elke dag stel ek iets vry. Eers het ek nie geweet hoe om daaraan uiting te gee nie, maar nou weet ek wat die potensiaal is. Nou kan ek die vlinder vrystel.

Sanet: Ek dink ons doen alles verkeerd om. Dis eintlik 'n siek wêreld. Mens soek altyd na spirituele goed. Ons soek altyd iets. Ons dink ons moet eers onself soek. Ek het begin op die Here te fokus – en toe't ek myself gekry.

6.3 'n Teologie van Estetika

In hierdie navorsing het dit al meer en meer duidelik geword dat daar in die vroue se geloofservaring 'n fyn balans bestaan tussen hulle ervaring van God, of dan hul spiritualiteit, en estetika. Weer eens wil ek bevestig dat estetika nie beteken alles wat mooi is nie, maar wel dit wat die mens se innerlike tot beweging bring (vergelyk 4.5). Ek stel dus onder geen omstandighede kuns gelyk aan skoonheid nie. Tog is skoonheid inherent deel van estetika en die mede-navorsers sou dikwels laat blyk dat die skep van iets esteties bevredigend hul belewenis van God se betrokkenheid in hul lewe versterk het. Die woorde van Frederick Beuchner (soos aangehaal deur Luci Shaw 1998:114) versterk hierdie gedagte:

Beauty is to the spirit what food is to the flesh. It fills an emptiness in you which nothing else can fill.

Ek poog beslis nie om 'n beeld van die wêreld te skep wat uit romantiese, onrealistiese, sprokiesbeelde bestaan nie, maar ek is tog van mening dat die invloed van skoonheid en “die mooie” op die belewenis van spirituele identiteit nie onderskat moet word nie.

Die gees van ortodoksie (vergelyk 3.4) soos dit alreeds oor baie eeue heen in die kerk van die Ooste voorkom en soos ons dit selfs vandag nog ken is wat Evdokimov (1990:v) noem “philocalia” – ofte wel 'n liefde vir die mooie of die skone.

Evdokimov (1990:9) vertel die bekende verhaal van hoe prins Vladimir van Kiev gesante gestuur het na die Moslems, die Jode, die Latyne en die Grieke. Sy ambassadeurs het onder andere besoek afgelê in Konstantinopel wat die Bisantynse Christendom verteenwoordig het. By hulle terugkoms was hulle oorweldig: *"We did not know if we were in heaven or on earth for on earth such beauty is not to be found"*. Dit was egter nie net vir hulle 'n estetiese ervaring nie: *"We thus do not know what to say, but we know one thing for sure: God dwells there among men..."*

Hulle het God se teenwoordigheid beleef in die skoonheid om hulle, en dit was hierdie skoonheid wat die mens se siel verlig en na ver plekke gevoer het (volgens Evdokimov 1990:9).

Dionisius het al gesê dat skoonheid een van God se name in verhouding tot die mens is, en in die lig hiervan sou mens inderdaad kon sê dat die fundamentele geestelike belewenis esteties van aard is.

"Man was created according to the eternal model, the archetype of beauty" (Evdokimov 1990:10).

Deur 'n deelname aan die estetiese en die mooie laat God ons toe om deel te neem aan sy Skoonheid (sien Evdokimov 1990:10, sien ook Dearmer 1936:16). Die mistiese waarde van die ikoon lê presies hierin naamlik dat dit die mens nader bring aan God (Evdokimov 1990:14).

Daar bestaan volgens Evdokimov (1990:14) 'n sterk verband tussen estetika en geloofservaring. In die estetika is daar iets van 'n houding van kontemplasie, selfs van gebed en onderwerping. Wat wel kan verskil is die manier waarop die aanskouer die ervaring aangryp en hoe die aanskouer deur die ervaring aangegryp word. Die kunstenaar help ons om op estetiese wyse 'n ander versteekte waarheid te sien. Hierdie intuïtiewe persepsie van skoonheid is telkens 'n oorwinning oor die chaos en lelikheid (Evdokimov 1990:20). Elke keer wanneer skoonheid erken word seëvier die goeie van God oor die chaos en verworping van die wêreld. In essensie kan kuns nie uitmekaar gehaal of

gedissekteer word nie, want skoonheid lê juis in eenheid (Evdokimov 1990:21). Die vraag is weer-eens of hierdie uitlating impliseer dat kuns onaantasbaar is? Miskien sou mens dit eerder kon verstaan as dat kuns meer is as die samestelling van die onderskeie dele. Dat die geheel slegs te verstane is in die verstaan van die verhoudings tussen die onderlinge dele.

Vir Evdokimov (1990:40) is die soeke na skoonheid parallel aan die soeke na die Absolute en die Ewige (Evdokimov 1990:40) en hy meen dat mens slegs deur die Gees weer die ware betekenis van skoonheid terugvind (Evdokimov 1990:41).

In sy boek "The Illuminating Icon" verwys Ugolnik (1989:209) na die werk van 'n sekere Russiese priester Pavel Florensky (1882-1945). In sy leeftyd het hy baie nagedink oor die rol van skoonheid en estetika in die Christenkerk in so mate dat sy werk later begin bekend staan het as "pastorale estetika". Vandag nog praat die teologiese fakulteit van die universiteit waar hy doseer het van estetika as "pastoraal". Florensky was van mening dat estetika die mens beweeg tot 'n soeke na die goeie (Ugolnik 1989:209) en dat kontak met die estetiese om hierdie rede helend - en dus pastoraal - is aangesien die mens ook binne sy of haar eie vasgeloopte situasie soek na die goeie en na tekens van heelheid in sy of haar eie lewe. Dieselfde delikate verhouding wat tussen kuns en estetika bestaan, bestaan ook daar waar God, die mens, kuns en estetika mekaar ontmoet en daar begin 'n Teologie van Estetika.

Die Teologie van Estetika gebruik kuns as taal. Kuns spreek tot die gelowige op 'n ander wyse as geskrewe of verbale taal. 'n Sonsondergang waaroor daar geskryf of vertel word het nie dieselfde impak as die sonsondergang wat gesien word nie. In 'n Teologie van Estetika word kuns 'n gespesialiseerde vorm van kommunikasie met God.

Ek is van mening dat een van die belangrikste bydraes van 'n Teologie van Estetika tot die gesprek tussen kuns en die kerk die feit is dat die wêreld begin

sterf wanneer die mens nie hom/haarself in estetiese verbeelding kan uitdruk nie. Estetiese kuns bring lewe, gesondheid en moontlikheid (vergelyk Purnell 2002:375), veral daar waar geloof en kuns mekaar ontmoet.

6.4 Kuns en die uitlewing van spirituele identiteit

6.4.1 Kuns as terapie

Aangaande die terapeutiese waarde van kuns skryf McNiff (2001:xi) as volg:

From our experience and from the testimony of the people we treat, we know that art heals. Art may not always cure, but it's healing function is reliable if the people involved are open to the influences of the creative process. Healing involves acceptance and understanding, the transformation of suffering into affirmations of life, and the ability to perceive individual struggles as part of a larger life purpose shared by all people. Art enables us to give dignity to our difficulties and find purpose in our troubles, which account for the healing power of art.

Toe ek aanvanklik bogenoemde aanhaling van Shaun McNiff gelees het, het ek daarmee saamgestem, maar dit nog nooit in ander sien gebeur nie. Daarom was dit vir my niks anders as 'n bonatuurlike ervaring om te sien hoe hierdie woorde van hom waar word in die lewe van die mede-navorsers nie. Alhoewel die hoofsaaklike doel van ons kuns nie terapie was nie, maar wel die uitlewing van ons spirituele identiteit, het dit geblyk dat die terapeutiese effek van kuns 'n onverwagse byproduk van die kunsproses is. Aangesien ek oortuig is dat die finale interpretasie van die betekenis van die proses sowel as die eindproduk by die skepper van die werk lê, (Brinker 1987:42) was die bevestiging van die terapeutiese waarde van die kuns en die proses nie net 'n versinsel van my eie verbeelding nie, maar iets waarop die ander mede-navorsers kommentaar gelewer het:

Michelle: Then we were introduced to lots of stuff like drama and art therapy. I grabbed at the opportunity to do art again. In the beginning I thought Marina had a weird approach to art, but I later realised that what she was doing was allowing us to express ourselves in the form of being a child again. I enjoyed every minute of it. I later couldn't believe that I was capable of drawing and painting so well.

Sanet: Ek glo tot vandag toe dat dit die kunsklasse was wat my laat besef het dat ek moet hulp kry. Dit het my laat besef dat daar soveel in my is wat net wag om ontgin te word en die sleutel was in MY hande!! Na elke projek het ek net my kop in verwondering geskud, ek kon nie glo dat dit ek was wat dit gemaak het nie!

Susan: Na al die jare se begeerte om te skilder het ek die geleentheid aangegryp toe dit hom voordoën... en was dit terapeuties!! Vir die eerste keer in baie jare het dit gevoel asof ek waardevol is. Asof ek iets kon bereik uit my eie. Iets wat Ma se goedkeuring nie noodwendig wegdra nie. Iets wat moontlik naby aan my eintlike skeppingsdoel is.

Sanet: As ek nie verlede jaar by die kuns betrokke geraak het nie sou ek nooit my issues uitgesorteer het nie.

*Sanet: Nee, regtig, ek is bly julle het aan my gedink. Op skool het ek altyd escape deur my alleen in my kamer toe te sluit en te teken of te verf. Maar vandat ek werk doen ek dit nooit meer nie en ek het begin voel of ek doodgaan. Ek het 'n deel van myself teruggevind. Ek het regtig baie gegroei en ek het baie meer selfvertroue.
Kuns is regtig terapeuties.*

Michelle: Die tye wanneer ek besig is met kuns is goed. Die tye wanneer ek dit nie doen nie, gaan dit rêrig nie met my goed nie. Kuns is my taal. Onthou julle toe ek daai vier klein skilderytjies wou verf. Ek was regtig nie lus nie... En elke keer as ek hier aankom is ek in heeltmal 'n ander bui as ek klaar is (almal lag).

Annamarie: Dis waar van Susan ook. As sy hier aankom is sy so gefrustreerd en as sy teruggaan is sy heeltmal peaceful.

Susan: Ja, soveel dat ek sommer in die aand lê en droom van wat ek volgende gaan doen. Eintlik is dit waar van ons almal.

6.4.2 Kuns as geloofstaal

In hoofstuk 4 (sien 4.8) het ek reeds aangetoon dat kuns, net soos geloof, op 'n subliminale vlak funksioneer, in 'n woordelose wêreld waar dit moeilik is om te verklaar en te verduidelik en uiteen te sit. Beide kuns en geloof beskik oor 'n radikale aard. Beide is epifanies – dit dui op die manifestasie van 'n ander wêreld. Beide is transformatief – ons word verander die oomblik as ons daardie wêreld betree. Beide is vol onverklaarbare dieptes, in ontstaan sowel as funksionering (vergelyk Shaw 1998:115). Die misterie, die wag op leidrade vanuit 'n ongesiene realiteit, is deel van die kunstenaar en die gelowige se lewe.

Kuns as 'n gekonstrueerde of geko-konstrueerde objek gevul met betekenis, kan 'n brug vorm van die geloofswêreld van een individu na 'n ander om sodoende 'n woordelose taal te praat (vergelyk Riley 2001:113). Reeds in hoofstuk 3 (sien 3.10) het ek aangetoon dat kuns as geloofstaal 'n persoon kan konfronteer met geloofs- en morele vrae, dat kuns kan insig gee aangaande die eie en ander se geloofstradisies, dat kuns profeties en sakramenteel is (sien Grindell 1999:412), en dan wel op 'n manier wat moeilik deur woorde uitgedruk kan word.

Annamarie: Die ongelooflike ding van kuns is dat jy met God kan praat sonder woorde. Dit vra nie van jou taalvermoë nie.

Sanet: It goes beyond words...

Susan: Veral as iemand meer melancholies is en nie maklik praat nie, gee kuns vir jou die woorde om met God te praat. Ek is baie so...

Annamarie: Vir my is kuns 'n nuwe taal – die ultimate taal. Dis aanvanklik baie privaat – ander begryp nie wat jy doen nie, maar as

hulle die eindproduk sien dan smag hulle daarna om dieselfde te sê as jy, maar hulle kan nie.

Sanet: Op 'n stadium het ek naby God gevoel, maar dan raak alles afgeplat. Deur kuns het ek Hom weer ontdek en weer agtergekem wat Hy vir my beteken. Ek is nou op 'n nuwe plek. Deur die kuns het elkeen van ons ontdek ons het 'n eie styl – en nou kan mens dit in alles sien.

Annamarie: Jy praat in 'n ander taal...

Susan: ...dis eintlik die enigste taal wat ek kan praat.

Michelle: Kuns is my taal. Ek kan nie anders met God kommunikeer nie. Kuns is my taal...

Michelle: I developed a special language in art through which I can express my feelings without words, and God can read every art work like a letter.

6.4.3 Die pastoraal terapeutiese kunstgroep

Pastorale sorg floreer in 'n relasionele konteks, vir die rede dat persoonlike ontwikkeling meestal interaktief plaasvind (volgens Liebert 1996:271). Ongelukkig is dit so dat vroue in sosiale kontekste dikwels van mekaar geïsoleer word en aangemoedig word om met ander vroue te kompeteer. Vroue wat werk en opsoek is na 'n loopbaan vind dikwels dat hulle nie oor die energie of tyd beskik om betekenisvolle vroulike vriendskapsverhoudings te ontwikkel nie (sien Buford 1996:285). Desnieteenstaande het vroue 'n diep behoefte aan 'n gemeenskap waarbinne hulle hulself kan uitleef in relasie tot ander, in vriendskap en in spiritualiteit (Buford 1996:287). Groepe kan vroue byeenbring in 'n omgewing waarbinne hulle veilig genoeg voel om hulle verhale met mekaar te deel. Sulke gemeenskappe van vroue wat mekaar se lewens valideer skep 'n kragtige konteks vir gedeelde pastorale sorg (sien Liebert 1996:266).

Regdeur die geskiedenis het klein groepies vroue wat gesmag het na betekenisvolle lewens groter sosiale verandering geïnisieer. Een van die dinge wat hierdie vroue aanmekaar gebind het was die kuns van kwiltwerk. Vir ure het hulle saam gesit en met duisende klein steke stukke reslappies aanmekaar gewerk om ingewikkelde, kunstige patrone te vorm. Hierdie kuns is weer aan die dogters geleer en op hierdie manier het vroue in gemeenskap mekaar ondersteun en vir mekaar gesorg (vergelyk Buford 1996: 290). Hierdie vroue het hulde gebring aan mekaar deur wanneer een vrou die groep verlaat het aan haar 'n vriendskapskwilt te gee wat deur al die ander lede gemaak is om haar sodoende te herinner dat sy nie alleen is nie, maar deel is van 'n gemeenskap wat haar hoog ag en valideer (vergelyk Buford 1996:290). In die 1700's tot middel 1800's het sendingorganisasies baie dieselfde funksie vervul deurdat vroue sendelinge en evangeliste geword het en so in sprekers, organiseerders en selfvervulde mense ontwikkel het. Hierdie vroue het nie alleen die geestelike transformasie van mense op die hart gedra nie, maar ook die maatskaplike transformasie van ander vroue ten doel gehad (vergelyk Buford 1996:291).

Aan die begin van die navorsingsreis het nie een van ons werklik op die belang van die groep gefokus nie, maar mettertyd het ons begin agterkom dat die groep 'n kardinale rol begin speel het in terme van wedersydse pastorale sorg, respek, menswaardigheid en geloofsgroei. Waar die groep begin het as 'n kunsgroep, het ons gegroei na 'n pastoraal terapeutiese kunsgroep. Die doel van pastorale sorggroepe is om 'n teologie van genade en heelheid te beliggaam wat na persone se vriende, families, ander vroue en die breë gemeenskap uitgedra word (volgens Buford 1996:296). Deur groepe kan selfs die vrou wat die mees onwaardigste voel haarself begin sien as bedienaar van ander. Soos sy ander help om te groei, word sy iemand van waarde in haar eie oë (sien Buford 1996:297).

Michelle: *Dis nogal lekker as iemand anders vir jou vra of wat sy doen reg is soos met Sanet en die granate. Ek kan iemand help. Gewoonlik is ek 'n nobody. Dis so interessant om te sien hoe elkeen verf. Mens sien wie iemand is in hoe sy verf. Soos musiek, mens kan aflei watse tipe mens iemand is deur die musiek waarna jy luister. Kuns is soos musiek – food for the soul. Die interacting – I think it's cool.*

Die wins van die beeld van die kunswerk in die groep is dat dit aan die stiller groepslid die geleentheid gee om haarself deur kuns uit te druk, terwyl die meer spraaksame groepslid stiller word wanneer die krag van die beeld sterker is as die krag van woorde (sien Riley 2001:5). In die uitlewing van spiritualiteit deur kuns is daar ruimte vir persoonlike spasie, al is jy saam met ander (sien Hall 1987:165, ook Case & Dalley 1992:196). Hall beskryf hierdie verhouding as volg:

Painting is like a modern prayer – and it's easier to do it with other people eventhough it's essentially private.

Die groep gee die balans tussen privaatheid en gedeelde ervaring (sien Hall 1987:165, ook Case & Dalley 1992:196).

Een van die funksies van die vrou binne hierdie groep is spirituele selfkennis. Met selfkennis word bedoel die tipe kennis wat jou vry maak om op 'n bepaalde manier op te tree, soos om te weet hoe om fiets of perd te ry. Nadat jy die kennis bekom het hoef jy nie konstant daarvoor te dink as jy wil optree nie (sien Wolski Conn 1996:17). Hierdie selfkennis is egter nooit rigied en onveranderd nie, maar plooibaar en immer veranderend. Aanvanklik was dit vir die mede-navorsers moeilik om hul eie spirituele identiteit uit te beeld, omdat hulle nog nooit werklik daarvoor nagedink het en bewustelik met hul eie spiritualiteit omgegaan het nie, maar soos hulle spirituele selfkennis toegeneem het, het die simbole en metafore aan die hand waarvan hulle hul spiritualiteit kon uitleef al makliker, en later byna vanself, na vore getree.

- Susan: Ek weet ek het nie die selfdissipline om self met dit aan te gaan nie. Ek het die groep nodig. Die waarde van die groep is groot. Dit het gemaak dat ek baie gedoen gekry het.*
- Michelle: Ek was eers bang om deel te wees van die effens ouer groep, maar nou is dit vir my lekker. Die groep maak dit baie lekkerder. Jy kry al hierdie verskillende terugvoer. Soos om my selfportret meer retro te maak – met die blokkies – ek sou nooit daaraan gedink het nie. Ander se opinie maak 'n groot verskil.*
- Sanet: Vir my is dit dieselfde. Hierdie selfportret met die engele. Ek het iets gedoen wat ek nooit uit my eie sou doen nie. Die entoesiasme van die groep en die aanmoediging van die res is fantasties.*
- Annamarie: My probleem is altyd ek doen ses miljoen goed halfpad. Dis ongelooflike gratification om na so voltooide projek te kyk. Die groepsdinamika druk jou om meer te doen as normaalweg – en dan druk jy jousef ook harder.*
- Susan: Vir my was die mees waardevolle die groep en wat ons bymekaar geleer het, maar ook wat ek van myself geleer het.*

6.4.4 Uitlewing van spirituele identiteit

Vir gelowiges is geloof dikwels hul primêre oriënteringsstelsel. Dit verskaf onder andere die hulpbronne om die moeilikhede van die lewe te hanteer (volgens Yarhouse en Kreeft Turcic 2003:349). Deur kuns aan te wend as versterking van hierdie spirituele identiteit bestaan die moontlikheid dat die persoon selfs nog meer ervaar dat sy oor 'n meganisme beskik wat haar in haar lewensituasie behulpsaam kan wees.

*Does art impact our spirituality? Does spirituality affect our art?
Yes. And yes. The two seem symbiotic,
each feeding on and in turn nourishing the other
(Shaw 1998:115).*

Vir Claerhout, die bekende priesterskilder, gaan kuns en innerlike oortuigings hand aan hand, daarom is dit nie verbasend dat baie van sy onderwerpe religieus is nie. Al skilder hy die mense met wie hy werk, doenig met hulle alledaagse takies; voel 'n mens dat God vanuit hulle straal (Schwager 1994:58). Annamarie Sanet bevestig hierdie gedagte:

Annamarie: Die kunsklasse het hierdie nuutgevonde plesier in 'n meer gefokusde rigting gestuur... om op God te fokus, dit het die kommunikasiemedium vir my oopgemaak. Dit het ook vir ons 'n plek gegee waar ons bietjie kan kom wegkruip vir al die alledaagse dinge.

Sanet: Ek het 'n manier gevind om myself weer te vind en om weer 'n persoonlike verhouding met die Here te hê. Deur kuns kon ek my liefde vir Hom uitbeeld in 'n taal wat dieper as woorde gaan... Onbewustelik het kuns 'n belangrike deel geword van my spirituele identiteit.

6.4.4.1 Bewustelikheid

In die boek *Zen in the art of painting* gaan Brinker (1987:7) van die standpunt uit dat elke individu wat vanuit Zen oortuigings kuns voortbring volledig in Zen geabsorbeer moet wees. Nie 'n enkele lyn, vorm of kleur word gebruik sonder 'n bewustelike intensionaliteit nie (sien Brinker 1987:27). Vir enige persoon wat bewustelik wil besig wees met 'n proses van groei moet ons vir onself 'n omgewing skep waarbinne hierdie groei kan plaasvind (vergelyk Hyland Moon 2002:48). Deel hiervan is om bewustelik te lewe en voortdurend te soek na maniere waarop jy deur kuns die spirituele groei in jou lewe kan aanhelp (sien Hyland Moon 2002:49). Elkeen van ons moes deur die loop van die navorsing leer om bewustelik te begin lewe en nie maar net iets te verf nie, maar dit te doen

met intensie. Natuurlik hoef daar nie altyd intensie gekoppel te wees aan alles wat jy verf of teken nie, maar as jy kuns wil gebruik as hulpmiddel in die uitlewing van jou spiritualiteit is bewustheid en intensionaliteit kardinaal. Annamarie probeer iets verwoord van hierdie intensionaliteit en bewustheid in kuns:

...vir my fokus dit my talent en aandag. Soos as ek werk toe ry: skielik kyk ek na alles met ander oë.

6.4.4.2 Die pelgrim met die kwas in die hand

Soos reeds in hoofstuk 5 aangetoon is hierdie pelgrimstog 'n soeke, 'n reis van siel en liggaam waartydens die pelgrim streef na 'n groter bewussyn van God. Kontemplatiewe praktyke, waarby ek graag kuns en kunstherapie wil insluit, is dikwels in diens van hierdie Godsbewussyn (volgens Busch 2001:115).

Rachel Baerg (1998:151) wys daarop dat skilder vir Van Gogh meer was as 'n beroep, meer as die bemeestering van 'n tegniek. Vincent van Gogh was 'n diep religieuse mens in 'n tyd waar al minder en minder mense geglo het (vergelyk Kaldenbach en Didier 1990:17). Tog was sy verhouding met God allesbehalwe ongekompliseerd en het hy dit dikwels beleef as 'n worsteling (Kaldenbach en Didier 1990:19). Vir hom was die doel van sy kuns 'n geestelike pelgrimstog, 'n persoonlike kruisvaart. Van Gogh was al meer en meer daarop ingestel om 'n nuwe soort gelowige kuns daar te stel wat kan transformeer, beide persoonlik en sosiaal. Volgens van Gogh is 'n kunstenaar iemand met 'n oog vir God (sien Baerg 1998:153), iemand wat kan sien.

Een van die tradisies waarbinne 'n pelgrimstog 'n vername rol speel is die Keltiese spiritualiteit wat tussen die vyfde en die twaalfde eeu in Ierland, Skotland en Wallis gefloreer het. Kenmerkend van hierdie spiritualiteit was gelykheid tussen alle mense, respek vir die aarde en die soeke na God in alles in die skepping. Al is die Keltiese Kerk deur die Vikings vernietig het die diepgewortelde spiritualiteit voortgeleef (sien Busch 2001:117). Die kunste het 'n belangrike rol gespeel in die lewe van die vroeë Kelte en was ingewef in die

daaglikse aktiwiteite. Verhale, seënwense, digkuns, kalligrafie, musiek, tekenkuns, skilderkuns en dans was deel van alledaagse aktiwiteite wat gekoester en geniet is. Cam Busch (2001:132) vertel hoe die pelgrimstog wat sy op 'n stadium deur die Keltiese middellande onderneem het vir haar 'n metafoor geword het aan die hand waarvan sy haar kunstherapie beoefen. Oor hierdie ervaring skryf sy (Busch 2001:132):

Going on a pilgrimage with a community directed towards increasing an awareness of a loving presence of God, using the camera as a tool in meditation and for contemplation, and an honoring of the spirituality of clients and patients in therapy has shaped my approach as a facilitator of art therapy sessions. I am less directive and more trusting and open to the presence of the Holy Spirit's guidance.

As individue op 'n pelgrimstog worstel ons elke dag met die moeilikhede van ons lewens en poog om in alles hieraan betekenis te gee. Hierin kan kuns 'n hulpmiddel wees in meditasie, kontemplasie en rigtinggewing op ons pelgrimspad om ons visie van God te verdiep (Busch 2001:134).

6.4.4.3 Kuns as geloofsdissipline

Catherine Moon (2001:29) is van mening dat die proses van iets skep gelowige toewyding aan 'n groter realiteit manifesteer. Ons kan nie alleen deur ons sintuie leer om God te ken nie. Wat nie gesien, gehoor, gevat, geruik, geproe of logies verstaan kan word nie, kan nog steeds verbeel word en daarom is die verbeelding soos dit in kuns na vore kom vir haar 'n daad van geloof (sien Moon 2001:30). Juis deur iets te skep wat uitdrukking gee aan wat jy glo word dit sintuiglik en meer kenbaar. Bergin (1988:33) moedig die gebruik van die geloofspraktyke van 'n bepaalde spiritualiteit aan aangesien die individu se ganse waardesisteem daarvolgens gerig word. Kuns het inderdaad die vermoë om vir sommige persone 'n geloofspraktyk te wees. Hier wil ek egter beklemtoon dat nie alle mense noodwendig sal baat vind by kuns as geloofsoefening nie, net soos wat nie alle mense God optimaal in die natuur beleef nie. Maar dat dit wel 'n kragtige instrument vir sommige is, is onteenseglik.

Om kuns te skep kan 'n alternatiewe gebedstaal wees in soverre as wat gebed 'n poging is om verbondenheid met God uit te druk (Moon 2002:32). Kuns as gebed behels die uitbeelding van alledaagse dinge soos dit hul voordoen in ons lewe en ons poog om op 'n manier binne ons verhouding met God daaraan betekenis te gee (Moon 2001:32). Kuns as gebed verdiep jou verstaan oor jouself en help jou om vrede te maak met die beperkings van jou eie mensheid. Terselfdertyd help kuns as gebed jou besef oor watter asemrowende moontlikhede jy beskik as medeskepper van iets waardevol in jou eie en ander se lewens (Moon 2001:37).

Deel van die proses van kuns is om sekere kennis te bekom om jou te help in die uitlewing van jou spirituele identiteit: kennis oor die beskikbare mediums en hoe elkeen gebruik word, watter kleure om te meng om 'n sekere skakering te kry en so meer (sien Hyland Moon 2002:52). Op dieselfde wyse moet ek kennis bekom aangaande watter geloofsdissipline my die meeste baat in die uitlewing van my verhouding met God: Bybelstudie, gebed, meditasie of kuns...

Die proses van kuns begin dalk by die kunstenaar se eerste asemteug, of by die begeerte om na iets te kyk en die liefde vir die proses van skep, of dalk bloot by die dissipline om gereeld iets te skep (sien Purnell 2002:371). Purnell is van mening dat diep geestelike dinge na vore kom daar waar die mens werklik ontspan en kreatief besig is (sien Purnell 2002:371). In 'n poging tot verbeelde integrasie van jou geloof tydens die kreatiewe kunsproses kan daar gewag word op die stem van God (sien Purnell 2002:372).

Net soos die doel van ander geloofsdissiplines geestelike groei en volwassenheid is, kan kuns ook as geestelike dissipline gebruik word. Hyland Moon (2002:59) sien die beoefening van kuns nie net as 'n verbygaande gier nie, maar as iets wat sy nodig het om te doen. Dissipline gaan egter nie soseer oor die produksie van een of ander formidabele stuk kuns nie, maar oor tyd, energie, aandag en betekenis wat jy daaraan heg (sien Hyland Moon 2002:61). Dissipline gaan daaroor om aan te hou om iets te doen, al is dit moeilik, frustrerend of 'n

uitdaging. Ironies genoeg sal mens dikwels beleef dat dissipline en spontaniteit twee kante van dieselfde munt is (sien Hyland Moon 2002:61). Moontlike maniere om dissipline in die beoefening van jou kuns aan te help is as volg (Hyland Moon 63-64):

- Die daarstelling van 'n groep saam met wie jy op gereelde basis kuns beoefen
- 'n Voortgaande kunswerk op 'n afgesonderde plek in jou huis
- Dra 'n sketsboek saam
- Doen kuns saam met jou kinders
- Werk met 'n einddoel in sig, soos 'n uitstalling (al is dit net vir jou vriende).

6.4.4.4 'n Nuwe lewenskoers

Oor die afgelope jaar het ons ontdek dat die pad van kuns as geestelike dissipline in jou geloofslewe 'n lewenslange reis kan wees (sien Hyland Moon 2002:66) wat jou lewe in 'n splinternuwe koers kan stuur. Hoe langer die proses aangaan, hoe meer ontdek jy meer helderheid en selfvertroue, maar ook 'n groter bewustheid van onsekerheid. 'n Delikate balans van weet en nie weet nie (Hyland Moon 2002:66). 'n Lewe as pelgrim met 'n kwas in die hand.

6.4.5 Vrou-vriendelike pastorale sorg

Donaldson (1996:196) skryf dat baie vroue jonger as 50 nie kan verstaan hoekom die bevryding van die vrou uit paternalistiese stelsels so 'n kwessie is nie. Dis te verstane dat hulle nie sal verstaan nie, aangesien die verandering wat in hul leeftyd al in die lewe van die vrou plaasgevind het so fenomenaal was dat hulle hulself nie 'n wêreld kan voorstel waar dit eens op 'n tyd anders was nie. Daarom is dit vir baie van ons jonger vroue dikwels 'n skok as ons deur die lees van die geskiedenis besef presies hoe gemarginaliseerd die stem van die vrou oor baie jare was. Ek kan identifiseer met wat Donaldson sê aangesien ek myself inderdaad nie in my konteks as gemarginaliseerd beleef nie. Selfs nie eers in die kerk waar baie van my vroulike kollegas wel voel dat hulle onregverdig behandel word nie. Tog is ek bewus daarvan dat vele ander vroue in

baie ander hedendaagse kontekste nog steeds onderdruk word en dat ook ek dikwels deel is van sisteme waar ek as gevolg van my vroulikheid anders behandel word of waar daar van my verwag word om op 'n bepaalde sosiaal aanvaarbare manier op te tree. Vandag is daar in die wêreld meer lewende vroue tussen die ouderdom van 30 en 50 jaar as nog ooit in die verlede. Hierdie groep vroue ontwikkel, sonder dat hulle noodwendig daarvan bewus is, in 'n kritiese massa, wat letterlik die ganse kultuur waarbinne hulle leef kan verander (vergelyk Donaldson 1996:196). Tog besef vroue nie altyd dat hulle 'n invloedryke rol in die samelewing te speel het nie. Juis as gevolg van die vername rol wat die vrou speel kan haar behoeftes nie onderspeel word nie.

Carolyn Stahl Bohler (1996:27) praat van “female friendly pastoral care”. Volgens haar vra 'n vrou-vriendelike benadering tot pastorale sorg 'n bewustheid van hoe dit is om vandag 'n vrou in ons samelewing te wees. In my konteks is dit nie noodwendig negatief nie, maar in baie ander vroue se konteks wel. 'n Vrougerigte benadering wil nie die man uitsluit nie. Dit impliseer ook toeganklikheid teenoor mans en poog om alle mense as holistiese wesens in verhouding met God te erken (sien Stahl Bohler 1996:28).

Een van die vrou se struikelblokke om te oorkom is die vrees dat so 'n self-absorberende aktiwiteit soos kuns, afhangend van die rol waarin sy haarself sien, kan inmeng met haar vermoë om 'n goeie sorggewer te wees (sien Hyland Moon 2002:55). Selfs in ons groep was die getroudes en die ma's konstant onder druk as ons ons huishoudings en ons kinders een aand per week aan hulself oorgelaat het. Tog het ons almal ervaar dat ons betrokkenheid by die kunstgroep ons gelukkiger, meer tevrede mense maak en daarom ook alle ander verhoudings in ons persoonlike lewe bevorder. Dit was inderdaad 'n “opoffering” wat die moeite werd was.

Stahl Bohler (1996:31) skryf die volgende aangaande die dualistiese verhale van vroue : *“Expect resiliency as well as despair, relief as well as pain”*.

In vrou-vriendelike pastorale sorg is dit belangrik om persoonlike verantwoordelikheid te balanseer met die invloed van die verhale waarbinne die vrou haar bevind (vergelyk Stahl Bohler 1996:32) wat soms vol vreugde en soms vol pyn kan wees. Deur die loop van die navorsing het ek besef dat elke vrou wat deel was van die groep 'n toeganklike, vrou-vriendelike ruimte in terapeutiese kuns ontdek het waardeur sy haarself te midde van soms moeilike lewensomstandighede kan herkonstrueer en nuwe verhale van hoop kan skep. In 'n vrou-vriendelike benadering tot pastorale sorg behoort daar aan vroue die geleentheid gegee te word om hulle Godsbegrip op hulle unieke manier uit te druk. Daarom kan unieke vars metafore vir God en sy werk in vroue se lewens aangemoedig word (volgens Stahl Bohler 1996:37).

6.4.6 Kuns: Profeties, Bevrydend en Bemagtigend

Die gebruik van kuns binne die kerk behoort altyd profeties van aard te wees deur die rigting aan te dui waarheen die kerk veronderstel is om op pad te wees (sien DeGruchy 2000:50), en daarom is dit ook bevrydend en bemagtigend. Deur te fokus op wat elke vrou sê oor haar ervaring en die manier hoe sy God in haar realiteit verstaan, word daar erkenning gegee aan die vrou se outoriteit aangaande spirituele sake in haar eie lewe (sien Stahl Bohler 1996:38). Die gepaste teologie kan vroue help verstaan wie hulle werklik is en dieper volwassenheid bevorder. Om hierdie teologie te vind en te skep is die langtermyn en pionerende doelwit van feministiese teologie (sien Wolski Conn 1996:23).

Die begrippe profeties, bevrydend en bemagtigend word in hierdie konteks nie as aparte losstaande terme gebruik nie, maar as wedersyds verklarende, sinergistiese, interafhanklike begrippe. In aanhangsel B is 'n voorbeeld van 'n kunswerk van Pierre, 'n man in my gemeente, wat alhoewel nie deel van die studie nie, op fassinerende wyse aantoon hoe kuns tegelyk profeties, bevrydend en bemagtigend kan wees.

Om te bevry en te bemagtig is die profetiese funksie van kuns;

maar dat dit wat my bemagtig, is ook bevrydend en profeties betreffende God se wil oor hoe my lewe daar moet uitsien;

asook dat kuns bevrydend is in die sin dat dit my wil bemagtig en my help om my profetiese stem te ontdek. Annamarie probeer iets van hierdie delikate gebeure verwoord:

Kuns was definitief my redding. Na ons teruggetrek het Moot toe en weer terug was in ons ou kerkgemeenskap, het ek weer begin verf en kreatiewe take aangepak. Ek het my ou self stadig maar seker weer herontdek, en selfs 'n paar nuwe dinge oor myself geleer.

Die kunsding het my 'n "sense of selfworth" gegee en ek het iets gekry waarin ek goed was.

6.4.6.1 Profetiese kuns

Deur ons eie kuns kon ons ontdek dat onself ook 'n profetiese stem het om te laat hoor in ons eie konteks en dat ons kuns kan gebruik as die hulpmiddel om ons te help om hierdie stem nie net te ontdek nie, maar ook te laat groei.

Shaw sien die taak van die kunstenaar as "world-disturbing" (sien Shaw 1998:115).

MOEDER TERESA EN DIE ONBEKENDE KIND – Marina Strydom
Olie

Hierdie skildery van Moeder Teresa en 'n onbekende kind toon aan hoe kuns profeties kan wees deurdat die piëteit in haar gesigsuitdrukking, die weerloosheid van die kind en die beskermde houding van haar arms jou herinner aan die deernis waarmee God na elke gemarginaliseerde mens kyk. Dit maak 'n appél op die toeskouer om krities te dink oor sy/haar eie houding teenoor gemarginaliseerdes.

Purnell (2002:375): *... I yearn to bring healing in a world that seems to be slowly dying.*

Passivity has no place in the life of art or of Christian spirituality. Art and belief are not conveniences, nor do they call to us at convenient times (Shaw 1998:119).

...the arts could move us into a stronger faith. The making and experiencing of art in our lives can be a powerful vehicle to recover what we began to lose during the Reformation, a true sense of awe. ...the power of art to reveal the truth about God, our time, and ourselves, becomes an effective tool for change, the kind of change which is needed for effective kingdom work (Janzen 1998:123)

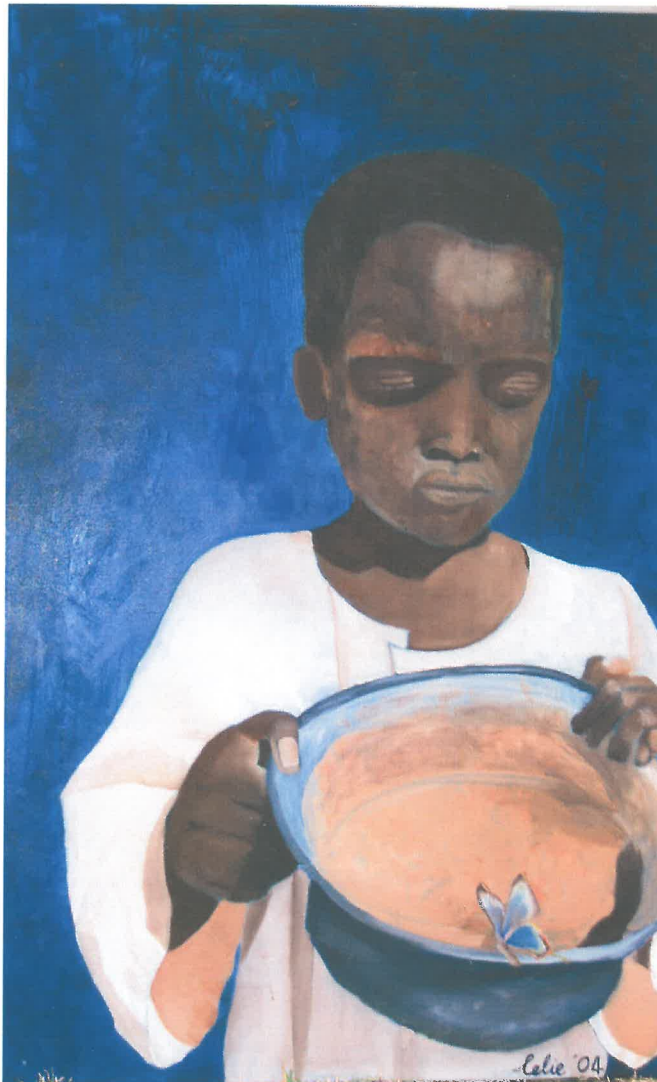
Dillenberger (1986:244): Art may have a prophetic function, laying bare perceptions we would otherwise have missed – but prophetic in the sense that... it arises out of a vision of reality that reflects its negation. The visual arts thus have a double character, disclosing a vision with which we may or may not agree, but simultaneously purveying a shared vision through nuances unique to itself.

Purnell (2002:370): As artist I have a voice that is beyond words, beyond recognizable imagery; it is a voice that evokes mystery and seeks, with integrity, to reclaim the sacred. As artist I am a prophet.

Michelle: En (kuns) is profeties. Toe ek Jesus en die kindjie gevef het, het ek eintlik soos 'n melaatse gevoel. Maar Jesus praat met my deur die skildery. In die verf was daar 'n merk wat amper gelyk het soos die seuntjie se trane – dit sê vir my, maak nie saak wie jy is of wat jy doen nie – die Here hou my vas. Die tye wanneer ek besig is met kuns is goed.

6.4.6.2 Bevrydende kuns

'n Voorbeeld van bevrydende kuns uit Susan se kwas:

"Die seuntjie kyk verby die leë pappot; simbolies van sy omstandighede, na die vlinder wat die potensiaal in sy lewe voorstel. Hy kan die vlinder vrylaat of gevange hou". In Susan se eie lewe het hierdie skildery haar eie bevryding uit vasgeloopte omstandighede gesimboliseer (sien 2.5.4).

Elkeen van die vroue wat deel was van die navorsing kon na afloop van elke week getuig van die gevoel van bevryding wat haar soms oorweldig.

Susan: Ek sou nie aanvanklik die seuntjie verf nie. Ek het een aand gedroom van hierdie kleipot wat met kettings vasgebind is met 'n pers lap wat daaroor hang. Ek het dadelik geweet wat dit beteken, maar ek het nie geweet hoe ek dit gaan verf nie. Die beeld van die kleipot het oor tyd ontwikkel. Deur die vlinder wou ek regtig iets wys van die bevryding wat ek deur die kuns ervaar.

Annamarie: Met my skildery het ek in die begin nie gedink dit sê regtig iets oor my en God nie, maar hoe meer ek daarmee gewerk het het ek besef kuns gee regtig vir my 'n voice. Jy praat in 'n ander taal...

Sanet: Vir my is dit verskriklik bevrydend. As ek nie verlede jaar by die kuns betrokke geraak het nie sou ek nooit my issues uitgesorteer het nie. Dis eintlik verskriklik liberating. Ek het 'n deel van myself ontdek wat ek gedink het dood was. Ek het eintlik nie eers besef dis daar nie.

Susan: Vir my ook. Dis vir my 'n groot frustrasie dat ek dit nie nou meer doen nie.

Annamarie: Vir my is dit 'n way of being. Dit het my regtig bevry. Ek het mos al vertel hoe ek na my troue so vasgevang was in hierdie nuwe rol. Hierdie nuwe mevrou Retief wat ek nie geken het nie, en al hierdie goed wat ek gedink het van my verwag word. En ek was sonder werk. Kuns het my regtig gehelp om weer by myself uit te kom.

Michelle: Kuns is baie bevrydend. 'n Mens sit elke keer soveel in vir die eindproduk. Om dit te sien is amazing...

6.4.6.3 Bemagtigende kuns

Sanet het hierdie skildery geskilder in 'n tyd in haar lewe toe sy begin het om iets nuuts te verstaan oor wie sy is en watter rol God in haar lewe speel. Dit het die simbool geword van die bemagtiging wat sy self beleef het.

“Ek het 'n olieverfskildery gevef terwyl ek onder sielkundige behandeling was. Die skildery beeld uit hoe ek begin voel het: 'n vrou in die middel wat droomverlore lyk met toe oë en wuiwende hare (bevryding en vertroue op God), 'n lighuis (God), 'n bootjie op die see (die Here rig my lewensbootjie), twee stalle voetstappe (God is ALTYD by my), en duiwe wat die vrede wat ek begin beleef het wat alle verstand te bowe gaan uitbeeld”.

In ons eie lewe het ons begin ervaar dat ons inderdaad nie slagoffers is nie, maar bemagtigde vroue wat die koers van ons lewens kan rig en invloed in ander se lewens kan uitoefen.

Today we gather as enlightened women to celebrate our spiritual bonding, which is also our empowerment (Wade-Gayles 1995:220). Clearly, in these spiritually destitute times, we are reaching toward spiritual health and empowerment as did our mothers before us (Wade-Gayles 1995:221).

Susan: Van verlede jaar af voel dit vir my asof ek besig is om my skeppingsdoel uit te leef. Daar is meer sin in my bestaan. Dit voel of ek regtig goed is met iets. Ek het vir lank gevoel ek begrawe my talente... of iets doodgaan.

Annamarie: Ek het meer gefokus geraak op wat ek doen.. ek was commit tot iets. Kuns is 'n baie breë spektrum en ek dink mens kan die verkeerde rigting ook daarmee inslaan (dat dit destructive raak). Maar vir my fokus dit my talent en aandag. Soos as ek werk toe ry: skielik kyk ek na alles met ander oë.

Michelle: ...As ek hiernatoe kom is dit anders. By die huis is ek Michelle wat nie kan nie. Dan is ek te lelik en te vet om te verf. Hier kan ek verf, want dis 'n ander taal wat die ander nie verstaan nie. Partykeer as hulle my spot dan verf ek en dan voel ek beter.

Marina: Soos daai keer toe jy die dagga gerook het en jy in die kamer toegesluit is. Jy het die aand hier gekom en vir ons al jou snye gewys, onthou jy? Toe sê ek nog vir jou ons sal nie vir iemand vertel nie, maar dis jou keuse of jy wil teruggaan en jou weer gaan opkerf en of jy jou kwas en verf gaan vat en die skildery gaan klaarmaak...

Michelle: Weet julle hoeveel lae verf is op daai agtergrond? Sestien verskillende lae geel.

Sanet: Ek voel skielik ek is spesiaal en dis OK. Ek is uniek.

Annamarie: Dis interessant om te sien hoe die paintings al groter word. Ek voel ook die laaste tyd dat ek nie meer nodig het om almal te please nie.

Michelle: Ek kan iemand help. Gewoonlik is ek 'n nobody. Dis so interessant om te sien hoe elkeen verf. Mens sien wie iemand is in hoe sy verf. Soos musiek, mens kan aflei watse tipe mens iemand is deur die musiek waarna jy luister. Kuns is soos musiek – food for the soul.

Sanet: Soos Susan, skielik het sy begin blom, sy was content...

Annamarie: ...rustig.

Sanet: Mens kan sien dis vir jou liberating (vir Susan). Jy het Micaela se vry gees.

Annamarie: Almal ontdek ons free spirit. Mens voel so half jy's invincible, jy kan alles tackle, jy kan dit handle, jy kan dit vat!

Annamarie: Sanet het die laaste tyd baie meer selfvertroue. Eers was sy maar bietjie mrs. Doubtfire. En sy's rustiger. Dalk het jy nou vrede gevind. Ek dink kuns het jou in die regte rigting gedruk, want jy wou uitkom by jousef.

Michelle: Dis belangrik om jousef te vind. Kuns help my daarmee. Eers was ek mos vreeslik behep met Tasha. Nou nie meer nie. Ek drink nog die antidepressante, maar ek kan op my eie sit en OK wees by myself. Kuns doen dit – jy verf wat jy binne voel. Hoe meer ek verf, hoe meer in touch is ek met wie ek is, hoe meer in touch is ek met God.

Sanet: Ek het ook deur die kuns weer in myself begin glo, en meer selfvertroue en menswaardigheid bygekry. Ek glo nou dat ek tot enigiets in staat is deur Hom wat my krag gee!!!

6.4.7 Simbool, Sakrament en Ritueel in Kuns

Kuns is 'n kragtige draer van geloof. Deur kuns word beelde en indrukke op simboliese en intuïtiewe wyse deel van ons ervaring om ons te help in die verstaan van ons spirituele reis (vergelyk Funk 1998:145).

Michelle: Alles beteken iets.

Susan: Ek dink weer ons maak te min daarvan. Ek wens ek kon meer sulke goed doen. Dit maak vir my sin.

Annamarie: Dis dalk wat kort. Ek dink nie mense dink genoeg oor wat in hulle koppe aangaan nie. Mense is so bietjie bang vir kuns.

Simbool, sakrament en ritueel wil die boodskap van kuns in spiritualiteit versterk. In hoofstuk 5 (sien 5.5) het ek reeds breedvoerig gekyk na die rol van simbool in kuns. Vervolgens enkele bevindings wat direk op ons studie betrekking het.

6.4.7.1 Simbool

Tydens ons navorsing het ons agtergekom hoe elke vrou begin om haar eie simboletaal te ontwikkel. Dikwels was dit in die alledaagse dinge wat ons elke dag teëgekome het waaruit ons die diepste simbole geput het. In die soeke na 'n nuwe simbolisme word eenvoudige dinge verhef in betekenis in die alledaagse (Brinker 1987:32). In die Chinese skilderkuns kry die radys (Brinker 1987:22), die eiervrug, persimom, bamboes, orgideë (Brinker 1987:117), en die versorging van die os (Brinker 1987: 107) oor 'n loop van tyd spesifieke simboliese betekenis om tot 'n bepaalde simboletaal aanleiding te gee. In ons geval was dit die windpomp, die vlinder, die see en die geitjie.

Sanet: In die begin het ons kunstgroepie glad nie 'n spirituele uitgangspunt gehad nie, en tog as ek nou terugkyk na my projekte was daar die meeste van die tyd 'n

spirituele en simboliese dieper betekenis teenwoordig.... Ek het definitief 'n unieke simboletaal ontwikkel. Meeste van my projekte is redelik abstrak, en ek maak graag gebruik van Christelike simbole bv. engele en duiwe. Die kunsklasse het my kreatiwiteit ontsluit, ek vind dat ek deesdae baie meer kreatief dink en doen....

My olieverfskildery waarmee ek nog besig is, lê my na aan die hart. Eers het ek Jakob se droom met die leer en engele in gedagte gehad, maar mettertyd het die engele 'n meer persoonlike betekenis vir my gekry en die leer het agterweë gebly. Elke engel beeld 'n deel van my spiritualiteit uit: daar is die engel met die swaard in die hand, 'n biddende engel, 'n "worship" engel, 'n vroulike engel, 'n knielende engel, ensovoorts. Die aand toe die res van die klas met hul selfportrette begin het, het ek my doek vergeet. Ek was nog nie klaar met my engele skildery nie en dus nie ingestel op die nuwe projek nie. Marina het voorgestel dat ek die selfportret by die engele invoeg, aangesien die engele tog simbole was van my spiritualiteit!!

Vir my is kuns ongelooflik bevrydend, bemagtigend en terapeuties!!! Dit is 'n manier om te ontspan, om met die Here te kommunikeer, om myself uit te druk, en dan het ek nog iets konkreet om daarvoor te wys ook! Ek het 'n olieverfskildery gevef terwyl ek onder sielkundige behandeling was. Die skildery beeld uit hoe ek begin voel het: 'n vrou in die middel wat droomverlore lyk met toe oë en wuiwende hare (bevryding en vertrouwe op God), 'n lighuis (God), 'n bootjie op die see (die Here rig my lewensbootjie), twee stelle voetstappe (God is ALTYD by my), en duiwe wat die vrede wat ek begin beleef het wat alle verstand te bowe gaan uitbeeld.

Susan: Met die skilderye wat ek gemaak het het ek myself verstom. Ek kon nie glo wat gebeur nie. Dit het opgeloopt van die pen en ink – mymeringe – ou tannie; houtskool seuntjie; Micaela waterverf; pastel vlinder; borsvoed mamma – olie op canvas; mosaïek kruis.

Die laaste skildery was “Stel die vlinder vry”. Hierdie was die grootste simboliek in my lewe. Soos ek hier skryf besef ek al hoe meer wat dit vir my beteken het.

Toe ons die opdrag ontvang het om 'n groot skildery te maak met spiritueel simboliese waarde het ek gewonder hoe ek dit sou doen. Ek het daarvoor gebid. Een oggend het ek wakker geword met 'n beeld in my kop van 'n kleipot wat met kettings vasgebind is. 'n Purperkleed het in/oor die pot gehang. Ek het geweet dis wat ek simbolies voel. Ek voel so vasgevang deur kettings. Tog is ek 'n skat in 'n kleipot. Die purperkleed is Jesus wat my kon genees. Die skrifgedeelte van skatte in kleipotte het by my opgekom... 'n Stillewe van die voorstelling is wat ek sou doen met my vergrote vingerafdruk in die agtergrond en die stukkies van die skrifgedeelte in die nat verf uitgekrap met 'n vlinder wat uit die pot vlieg. Tog het ek nie werklik lus gehad hiervoor nie. Toe ons moet begin skilder en ek het nog nie my stillewe gereed nie, ontdek ek 'n prentjie van 'n swart seuntjie met 'n leë pappot. Eers toe iemand anders opmerk dat dit eintlik dieselfde simboliek is het ek met ander oë daarna gekyk. En ek kon nog steeds die vlinder uit die pot laat vlieg.

Die seuntjie kyk verby die leë pappot; simbolies van sy omstandighede, na die vlinder wat die potensiaal in sy lewe voorstel. Hy kan die vlinder vrylaat of gevange hou.

Elke aand na kunsklas kon ek omtrent nie slaap nie van opgewondenheid; veral toe ek met my seuntjie besig was. Ek het hom verpersoonlik; ek wou hom net huis toe vat sodat hy nie meer koud hoef te slaap nie.

6.4.7.2 Sakrament

Die mees eenvoudige definisie vir 'n sakrament is dat dit 'n uitwaartse sigbare teken is van 'n geestelike onsigbare realiteit. Sakramente vind plaas in die konteks van 'n gemeenskap en ritueel en mite speel belangrike rolle in die sakramentele rite (Moon 2001:37). In kunstherapie word die papier, doek, verf en kryt die elemente wat in die sakrament van die kunstherapiegemeenskap gebruik word om God se lewe in ons te vier - met sy vreugdes en pyn - en waarmee

elkeen wat deelneem aan die sakrament hul afhanklikheid van God erken (Moon 2001:41). Ons was bevoorreg om vir 'n hele jaar een maal per week op 'n Dinsdagaand aan hierdie sakrament deel te hê. Vir ons het ons byeenkoms hoe langer hoe meer daaroor gehandel om as klein geloofsgemeenskap in 'n daad van geloof iets te skep uit die lewe wat aan ons gegee is. Ons het nie bymekaargekom omdat dit noodwendig pret of lekker was nie, maar omdat die kuns aan ons 'n taal en modus gegee het waarin en waardeur ons met God en met mekaar kon kommunikeer en gemeenskap met Hom kon ervaar (vergelyk Moon 2001:42).

6.4.7.3 Ritueel

In die oermens se verlede het die Sjamaan 'n groot rol in spirituele rituele gespeel. Deur die uitvoer van 'n geestelike ritueel word 'n persoon onder die besef van die invloed van die bonatuurlike geplaas. Die mees invloedryke was nie die inhoud van die Sjamaan se woorde nie, maar wel die uitvoer van die ritueel self (vergelyk Horovitz-Darby 1994:25). In elke geloofstradisie word daar verskeie rituele aangetref wat elkeen met bepaalde inhoud vir die individu gevul is. 'n Ritueel is veral daartoe in staat om die persoon te begelei van een fase of tydperk in sy/haar lewe na 'n ander, maar om ook as viering te dien van daardie persoon se unieke spiritualiteit. Ek verwys hier ook na 5.6.2 waar ek reeds aandag gegee het aan die belang van rituele in die uitlewing van spirituele identiteit. Die weeklikse byeenkoms van die groep het as ritueel gedien waardeur elke vrou telkens deur haar teenwoordigheid en die opneem van haar kwas haarself verbind het aan die geestelike reis waarmee sy oppad was. Op hierdie manier was die weeklikse byeenkomste inderdaad 'n viering van elkeen se unieke spiritualiteit. Vir sommige, veral vir Sanet en Susan, het die kuns as geloofsritueel hulle van een tydperk in hul lewe na 'n volgende help begelei. Die vernaamste afsluitingsritueel was sekerlik die uitstalling aan die einde van die jaar wat volgende aandag geniet.

6.5 Die Uitstalling

Aanvanklik was dit nie ons plan om aan die einde van die jaar 'n uitstalling te hou nie, maar mettertyd het die gedagte in ons begin groei. Ons het besef dat elkeen 'n hele klompie werke sou hê wat hulle sou kon uitstal en dat dit 'n goeie idee sal wees om die jaar so af te sluit. Baie faktore moet in ag geneem word met die beëindiging van 'n groep. Een hiervan is dat die beëindiging van die groep vir al die groepslede voordelig moet wees. Maak nie saak hoe die groep afgesluit word nie, dit is belangrik dat dit gepaardgaan met die een of ander vorm van ritueel (vergelyk Riley 2001:152). In ons geval was die ritueel wat die formele einde van die groep aangedui het die uitstalling op die aand van 14 Desember 2004.

Daar was verskeie redes waarom ons besluit het op 'n uitstalling:

- Die uitstalling sou dien as afsluiting vir ons navorsingsverhaal.
- Ons wou graag met ons vriende en familie iets deel van wat in die voorafgaande jaar met ons gebeur het.
- Ons wou die alternatiewe verhale wat uit die dominante verhale van ons lewe na vore gekom het vier, deur dit ook aan ander bekend te stel.
- Die uitstalling sou 'n vername ritueel wees in die ontbinding van ons groep.
- 'n Uitstalling dien as 'n viering van oorwinning en lewe (vergelyk Lefevere 2000:21).

Daar was egter nog baie werk wat gedoen moes word voor die uistalling kon plaasvind. Een van die belangrikste take was om elke kunswerk 'n naam te gee. Dit was nogal moeilik aangesien ons gesukkel het om die volle betekenis van 'n werk in een sinsnede of 'n enkele woord uit te druk. Levinson (1990:160) skryf dat die titels van kunswerke dikwels 'n integrale konstituerende deel van die werk is en dit wat alreeds vir die skepper met betekenis gevul is, moet ook vir die aanskouer van die werk betekenis ontsluit. Dikwels dui die titel van 'n kunswerk op 'n essensiële eienskap van die werk. Die titel beskik altyd oor estetiese potensiaal. 'n Werk met 'n ander titel sal onmiskenbaar esteties anders wees.

Oor die aand van die uitstalling die volgende uit my navorsingsjoernaal:

14 Desember 2004

Vanaand was die perfekte someraand. Die perfekte aand om 'n einde te bring aan 'n ongelooflike reis. Ons het om vieruur by die kerksaal bymekaargekom en begin om te skuif en te timmer en spykers in te slaan om al die kunswerke reg te kry vir die "grand finale". Ons het so gekonsentreer op elkeen se uitstalling dat ons amper vergeet het van die kaas en wyn waarvan ons soos gewoonlik te veel gekoop het. Ons sal seker nog tot na Nuwejaar aan al die soutkoekies eet wat oorgebly het. Teen seweuur het die mense begin aankom en ons was so trots op ons handewerk. So trots om vir iemand te wys waarmee ons die jaar besig was en veral om met hulle iets te deel van die opwindende pad wat ons gestap het. Ek het vanaand weereens besef hoe na aan mekaar ons eintlik is. Toe ons "pose" vir die foto het dit regtig vir my gevoel asof ons in hierdie kort tyd soos susters geword het. Dit was ook lekker om te sien hoe die ander se mense met waardering kyk na wat hulle gedoen het en regtig daardeur geïnspireer is. (Sommige lede van die huidige kunstgroep het daardie aand besluit dat hulle ook graag van die groep wil deel wees). Na 'n aand soos vanaand wonder mens nogal wat die toekoms vir ons inhou...

In die gedeelte wat volg verskyn enkele foto's van die aand van die uitstalling. Daarna nooi ek jou as leser om deur die Vyf Dogters van Eva se gallery te stap. In die byskrifte wat elkeen aan haar werk gegee het, het ons gepoog om iets te verwoord van die simboliese betekenis en simboletaal wat elkeen ontwikkel het en aan die hand waarvan sy verdere uitdrukking gee aan haar spirituele identiteit.

Elkeen maak gebruik van 'n "skildernaam" wat vir haar spesiale betekenis het. Annamarie kies "Blommie", want dit is wat haar man haar noem. Michelle kies "Sapphire" aangesien dit vir haar iets sê oor innerlike krag. Susan gebruik "Lelie", 'n naam wat uit 'n vroeër fase in haar lewe afkomstig is en getuig van die

reinheid van karakter waarna sy streef. Sanet noem haarself “Slim” wat gebaseer is op ‘n karakter in ‘n film wat deur baie moeilike omstandighede daarin slaag om staande te bly en haar identiteit te behou. Ek self maak gebruik van die naam “Vredelinde”. Dit is die naam van ‘n karakter in ‘n boek wat in alles in haar lewe rekening hou met God, en dit is ook toevallig ‘n verbuiging van my nooiensvan, Van der Linde, wat altyd deel van my identiteit sal wees.

Die Vyf Dogters van Eva:
Annamarie, Michelle, Marina, Sanet en Susan

Ons vriende en familie kom beskou die jaar se harde werk

Kom klink 'n glasie op die einde van die reis!

Annamarie se werk

KINDERSPELETJIES

Waterverf

Dit lyk of die seuntjies sit en geheimpies uitruil en die lewe geniet soos net 'n kind kan. Soms verlang ek na die goeie ou dae...

Ek is seker dit is hoe God wil hê dat ons die lewe moet ervaar, en nie toelaat dat ons inhibisies ons terughou nie.

KLEIN DINGETJIES

Ink op waterverfpapier

Die verskille tussen mense kan lei tot onnodige misverstande. Omhels liever mekaar se gewoontetjies en moenie toelaat dat klein dingetjies in die lewe jou van 'n hele dag se plesier beroof nie.

IN ALLE WINDRIGTINGS
Mosaïek kruis

Inspirasie: Jesus se grootheid

Simboliek:

- Die windrigtings: Die grootheid van God se genade, so ver as wat die ooste verwyder is van die weste, so groot is Sy genade.
- Die 3 sonne: Die son kom op in die ooste en sak in die weste. Dit dui op God se alomteenwoordigheid deur elke dag.
- Die pers gedrapeerde lap: Jesus se heerlijkheid en koninklikheid.
- Die brief: jy kan al jou geheime met God deel
- Die pouveer: Dui op die tuin van Eden en die skepping
- Die juwele op die kante: Dui op die juwele in die kroon van God. Hy is die koning van my lewe

DIE WINDPOMP
Olieverf op doek

Windpompe het my nog altyd gefassineer... Toe ons die geleentheid kry om 'n tema te kies, was dit my eerste keuse... my eie windpomp.

Net soos die wind eers moet waai en die windpomp se wiel moet draai om die water vanuit die boorgat onder die windpomp te pomp, moet die wind van die Heilige Gees ook oor ons waai om die strome van lewende water wat in ons binneste is, te laat uitkom.

VRYHEID
Olieverf op doek

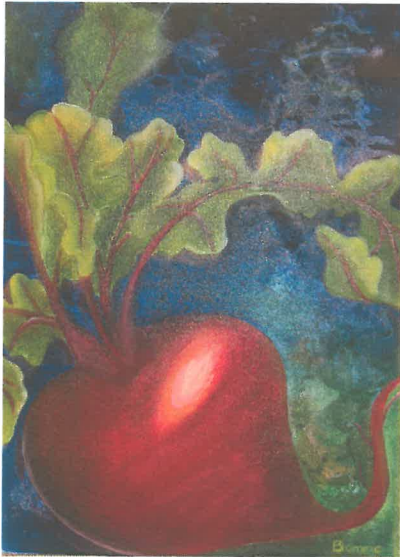
Die beeld van die klein mossie wat op hakkiesdraad sit het vir lank in my gedagtes gedwaal. Ek het natuurlik nie dadelik besef wat die betekenis daarvan was nie. Toe ek op 'n dag na 'n antwoord in die Bybel soek het ek oopgemaak by Romeine 6:22: "Maar nou is julle vrygemaak van die sonde en in diens van God gestel en die vrug daarvan is dat julle geheilig word, en die uiteinde daarvan is die ewige lewe".

Toe besef ek dat die Heilige Gees vir my die volgende wil sê: As ons as klein en vaal mossemense, God eerste in ons lewens stel, sal Hy ons vry maak van die ou sondige hakkiesdraadmense, en ons in diens stel van Christus, sodat ons geheilig kan word, aangesien daar altyd plek is vir verbetering (die groot blou lug), en die uiteinde... die ewige lewe – selfs al is dit soms 'n eensame maar tog opwindende lewensreis...

BEET
Olie op doek

Sommer 'n mooi ding vir 'n kaal kol in die kombuis – dis goed vir die oë om iets moois te sien...

SELFPORTRET
Olie

Vlugtige, vrye vlinder, kuns gedagtes, bloue dagdromerlig, wolke wat die belofte van reën dra, en die afwagting van 'n silwer randjie.

Michelle se werk

LITTLE GIRL
Oil

One of my friends once told me that when she was little she asked God why she had a mother like hers. Her mother suffers from severe bipolar manic depression. When I was paging through a kids Bible I found this picture and immediately thought of her and I wanted to paint this for her as a gift.

**Jesus take my tiny hands
And fold them in the warmth of your own
Then tightly hold my fear
When I feel I'm alone**

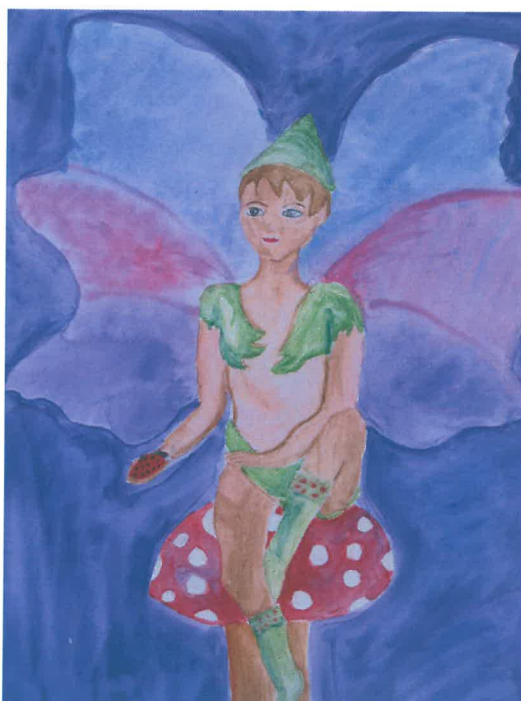
**Tell me the answer to small prayers
And pick me up when I fall
Listen closely, please Jesus
And come when I call**

FAIRY
Waterpaint

I love fairies and was immediately inspired to paint it. I learnt a lot of new techniques while I was painting as it is my first waterpainting. I enjoyed painting it and when it was done I was really impressed with myself.

**Lady bugs and grasshoppers
Flowers and trees
Tell us the tales
Of all of these**

**Fairy on the mushroom
With a rainbow in your wings
Tell us a story of a land
With little magical things**

273

MOSAIC CROSS

This cross is the epifany of God's love.
 The hearts symbolize his love is everlasting.
 The HELP stands for His Everlasting Love Protects
 whenever you need help.
 The triangles are for the Father, Son and Holy Ghost.
 The teardrop and the rainbow show there's
 always sunshine after rain.
 The mirror is there so you can see yourself in God's glory.

**Help when I'm weary
 When I'm felt in pain
 Help through every season
 In the sunshine and rain**

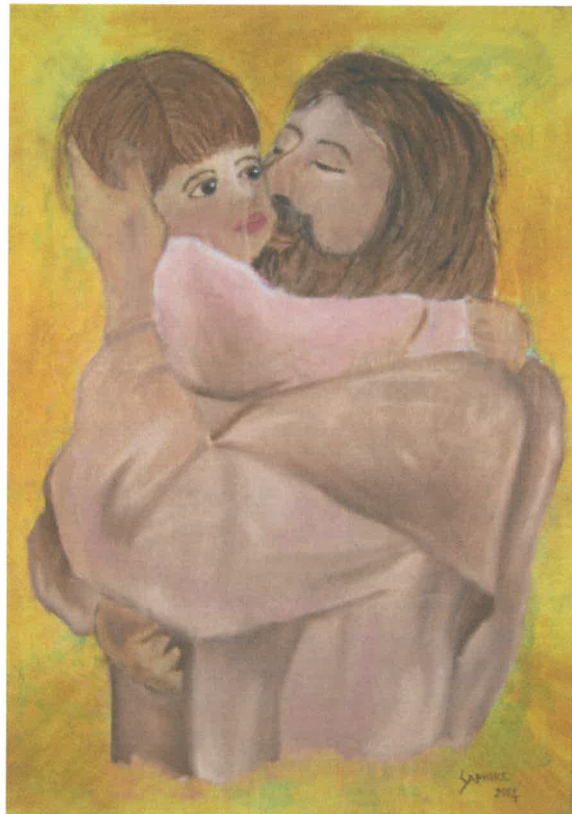
**Help me in my troubles
 When It's hard for me to feel
 Help me in every moment
 With your love that's real**

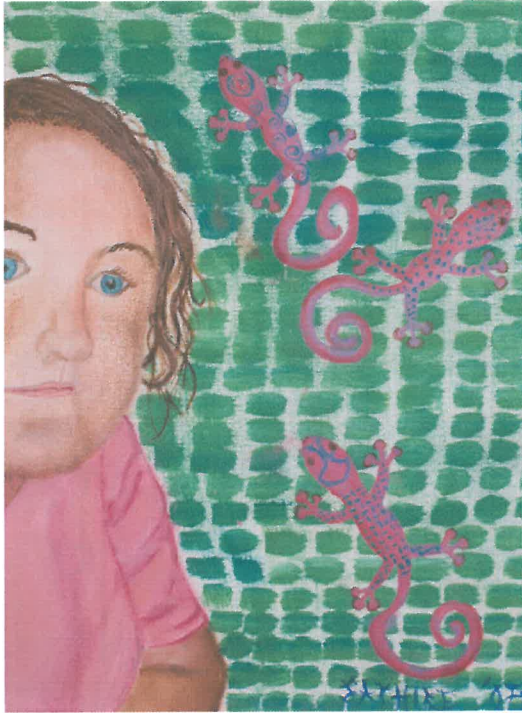
JESUS AND CHILD Oil on canvas

This is my favourite painting because I remember while I was painting it I was asked why I looked so sad and my reply was, I feel like a leper sitting in the street who everyone just walks past and spits on. But when I returned to paint again I realized that my painting showed me that God didn't feel that way towards me. He loves me just the way I am.

**In your hand I fall over
 In them I fall down
 But my feet are again footed
 By the wearing of your thorn plaited crown**

**In your hand I kneel down
 In them I will stay
 Because your blood ran down a cross
 So that my blood wouldn't have to pay**

SELF PORTRAIT

Outside I'm something
 Inside I'm not
 But my eyes will show you
 The something I've got

Then something will show you
 As powerfully as it can
 That my face is nothing
 And it's not who I am

Sanet se werk

VRUG VAN DIE GEES

Olie op doek

Liefde, vreugde, vrede, geduld,
 vriendelikheid, goedhartigheid,
 getrouheid, nederigheid en
 selfbeheersing...

Ons lewe deur die Gees; laat die Gees
 nou ook ons gedrag bepaal
 – Gal. 5:22-25.

DANKIE JESUS
Olie op doek

Ek is uiteindelik vry van al my issues
in my verlede. Deur die liefde en
geduld van Jesus is ek heelgemaak
en nuutgemaak. Hy loop die pad
saam met my, is die lig op my pad,
gee my vrede, en sorg dat my
lewensbootjie nie sink in die storms
van die lewe nie.

My gunsteling.

GOD SE VADERHART
Houtskool

“Want so lief het God die wêreld gehad dat Hy Sy
eniggebore Seun gestuur het om vir ons sondes te
sterf, sodat dié wat in Hom glo nie verlore mag gaan
nie, maar die ewige lewe sal hê.”

Die Lig het na die wêreld toe gekom

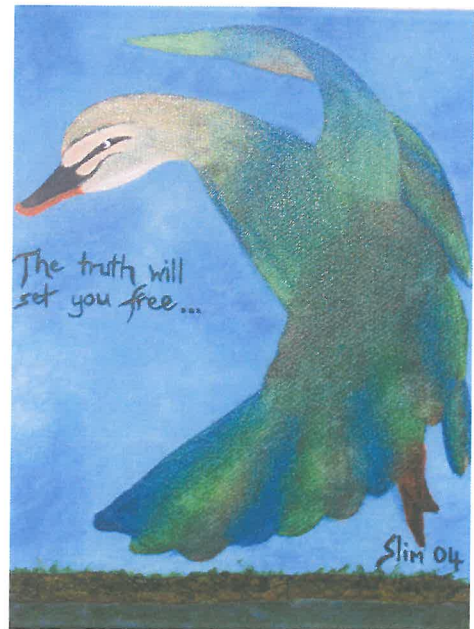

AWESOME GOD

Pen en ink

Die Here kom haal ons maskers af en bly ons nuut maak. Hy is lief vir my net soos ek is, maar te lief vir my om my net so te los.

Nothing you can do can make Him love you more; nothing you can do can make Him love you less.

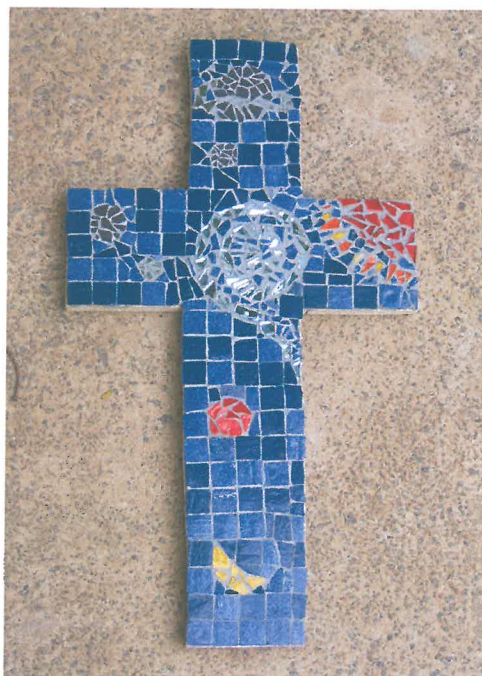

THE TRUTH WILL SET YOU FREE

Olie op doek

Ek het in myself gesterf, nou is dit nie meer ek wat lewe nie, maar Jesus wat in my lewe!

“Moenie bang wees nie, Ek verlos jou, Ek het jou op jou naam geroep, jy is Myne”.

THE CENTRE OF MY UNIVERSE

Mosaïek kruis

Die Here het die middelpunt van my bestaan geword. Alles draai om Hom en Sy plan vir my lewe. Hy beïnvloed al my besluite: “Letting go and letting God”. Hy is die weg en die waarheid.

GOD SE VREDE
Waterverf

Die mens het 'n ingebore behoefte om in iets te glo.
Maar net God bevredig ten volle.

Net by Hom kan jy die vrede vind om jousef te wees;
die vrede wat alle verstand te bowe gaan!

SKOONHEID
Pastel

God is in alles wat mooi en rein is. Hy
het soveel detail in alles ingesit om ons
te plesier. Elke blaar en gogga is uniek.
Daar is nie twee mense met dieselfde
DNA in die wêreld nie.

SELFPORTRET
Olie

In hierdie selfportret probeer ek iets sê van my reis oor die afgelope tyd. Ek het myself weer gevind en weer tuisgekom. Ek het drome ontdek wat eintlik nooit weg was nie, maar wat God nou help verwesenlik.

Ek het weer hoop gekry.

Die woorde in die agtergrond eggo dit:

*"In die grou van ou murasies
hang drome teen die mure van
my jeug se helder vure
bly glim 'n hart se hoop".*

Die engele beeld aspekte van my spiritualiteit uit: daar is die engel met die swaard in die hand, 'n biddende engel, 'n "worship" engel, 'n vroulike engel, 'n knielende engel.

Verder beeld die engele uit wat God elke dag alles vir my beteken: my redder, my beskermmer en hoe God my vashou elke dag.

Susan se werk

Houtskool

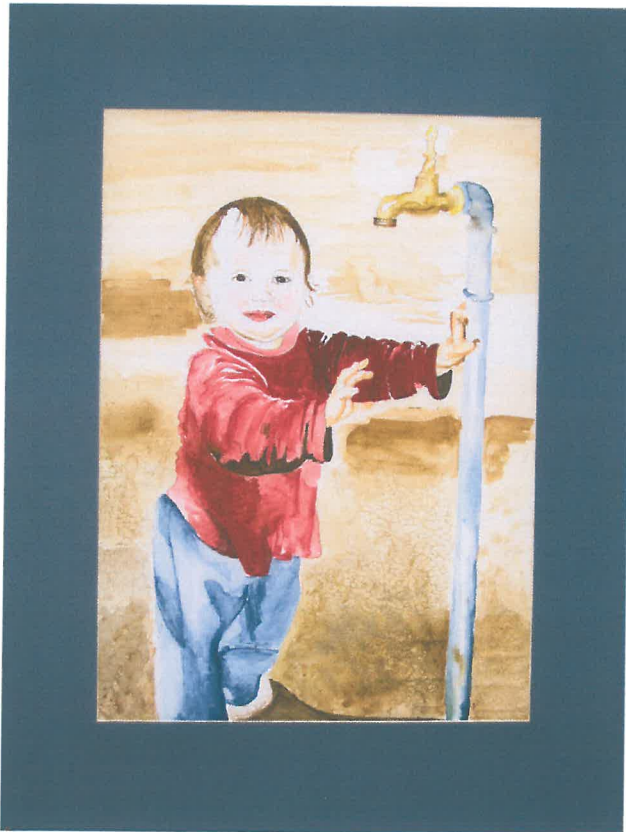
Soms vergeet ek hoe lief my Vader my het, en dan kruip ek ook skugter weg omdat ek Hom vrees. Sy liefde en genade is gelukkig groter as enigiets wat ek ooit kan doen.

MOEDERLIEFDE
Olie op doek

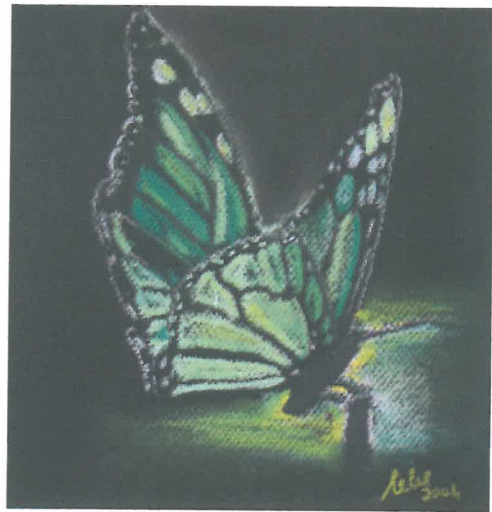
Daar is min dinge wat so bevredigend is soo dié oomblikke wat gedeel word tussen 'n ma en haar baba wat voed.

MICAELA
Waterverf

Deur die oë van 'n kind is die eenvoudige dinge
in die lewe 'n fees. Jesus, laat my asseblief
weer soos 'n kindjie word...

VLINDER
Pastel

Ek dink werklik daar is 'n 'vlinder' wat in elke
mens leef, simbolies van die potensiaal wat
in ons opgesluit is. Ek wil die vlinder vrystel
en tot my volle potensiaal begin leef.

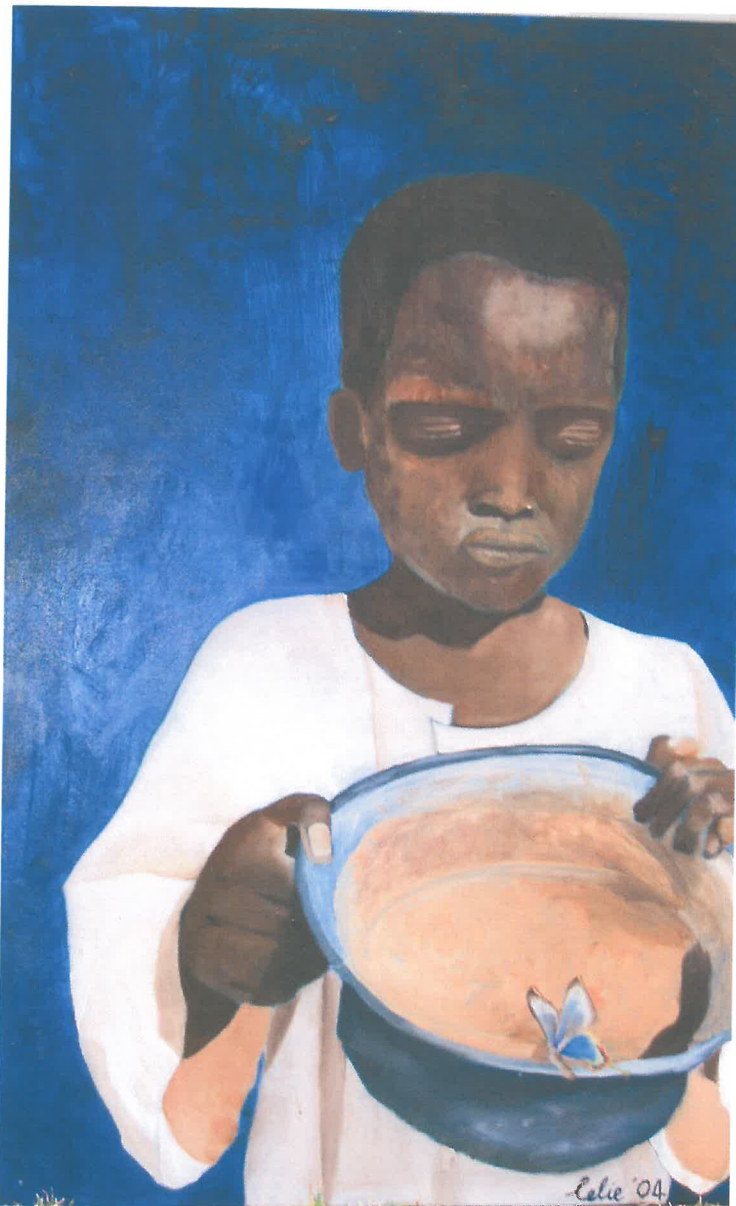
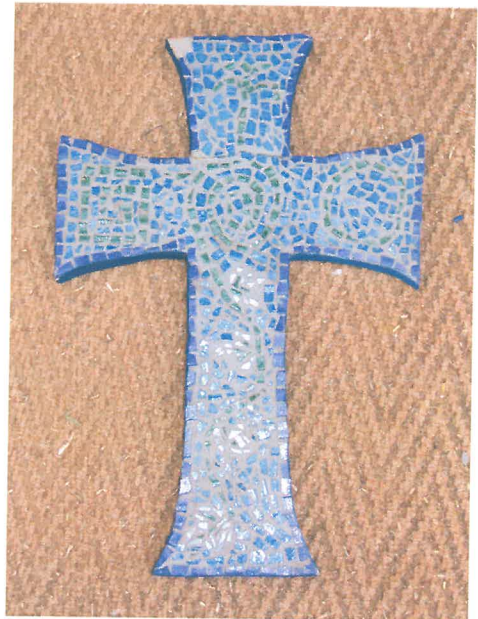

MYMERINGE
Pen en inks

My eerste kunswerk.
Die diepte en wysheid in hierdie vrou se oë het
my so vasgevang dat ek haar graag wou teken.
Mens wonder waaraan dink hierdie ou dame.
Daar lê soveel wysheid en seer opgesluit in
haar peinsende blik...
Wat weet sy wat ek nog nie weet nie?

MOSAÏEK KRUIS

Soos 'n fyn rankie het my geloof deur die jare gegroei. Daar was 'n definitiewe beginpunt gewees en dit duur steeds voort. Geloof, hoop, liefde; die drie simbole wat vir my 'n hunkering geword het en ook 'n anker in my lewe. Uit hoop spruit daar 'n fontein wat Jesus se lewende water voorstel wat ewige dors les. Ons word gekap en gebreek en geskaaf totdat ons is soos Jesus ons graag wil hê. Dit is al die fyn stukkie wat tussen die groter teëls lê. God sien die geheelbeeld al is dit vir ons pynlik terwyl dit gebeur.

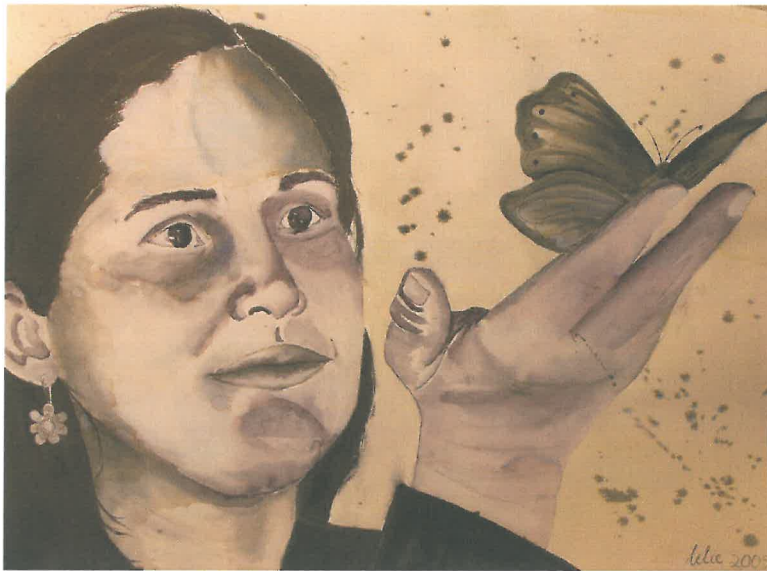
STEL DIE VLINDER VRY

Olie op doek

Die seuntjie kyk verby die leë pappot; simbolies van sy omstandighede, na die vlinder wat die potensiaal in sy lewe voorstel. Hy kan die vlinder vrylaat of gevange hou.

Hierdie skildery simboliseer my eie bevryding uit vasgeloopte omstandighede.

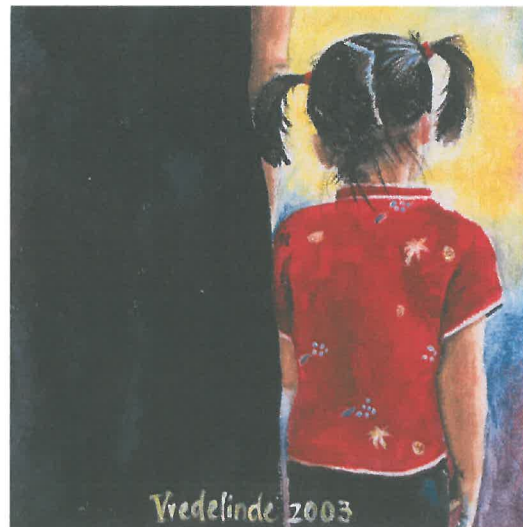
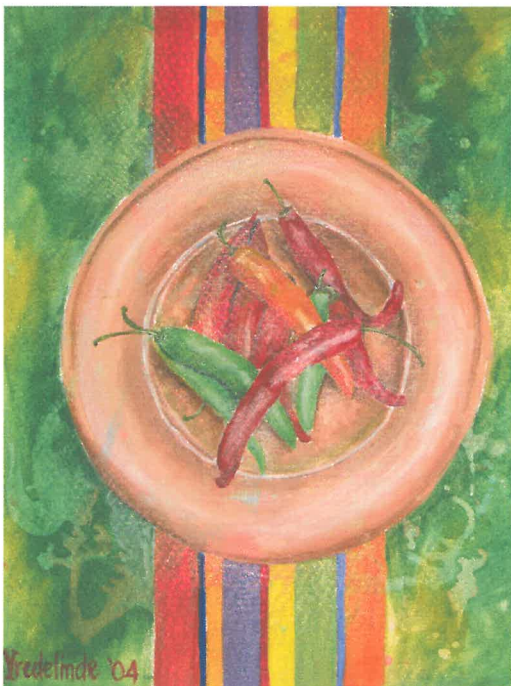
SELFPORTRET
Pen en ink

In hierdie selfportret in pen en ink skets ek myself aan die einde van hierdie reis, met die vlinder nie meer vasgevang nie, maar gereed om te vlieg.

Marina se werk

SPICE OF LIFE
Oie op doek

Alles wat goed is is nie altyd lekker nie.

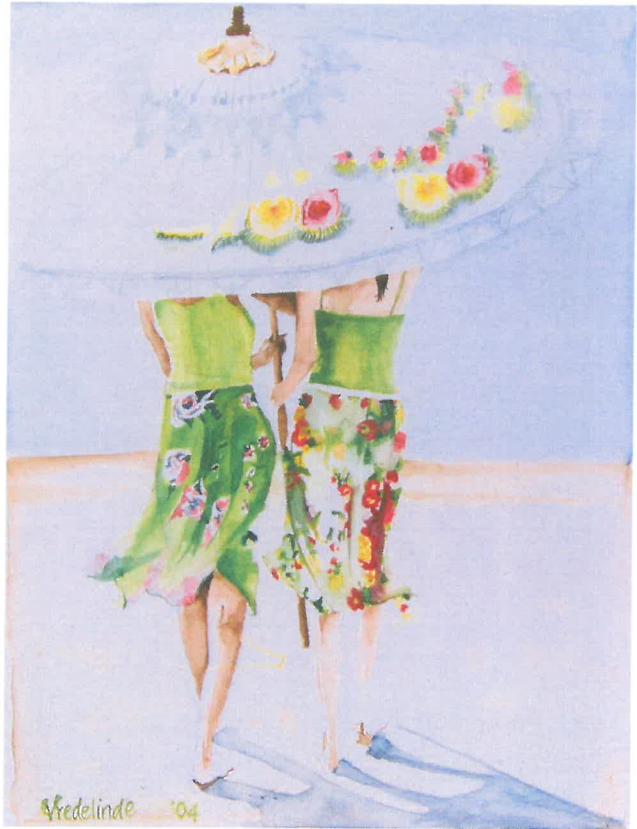

DIE DOGTER VAN KIM
Akriel op doek

Soos tydens jou geboorte en jou sterwe is die mens, behalwe vir God se teenwoordigheid, ten diepste alleen op aarde. En dit maak al die verskil.

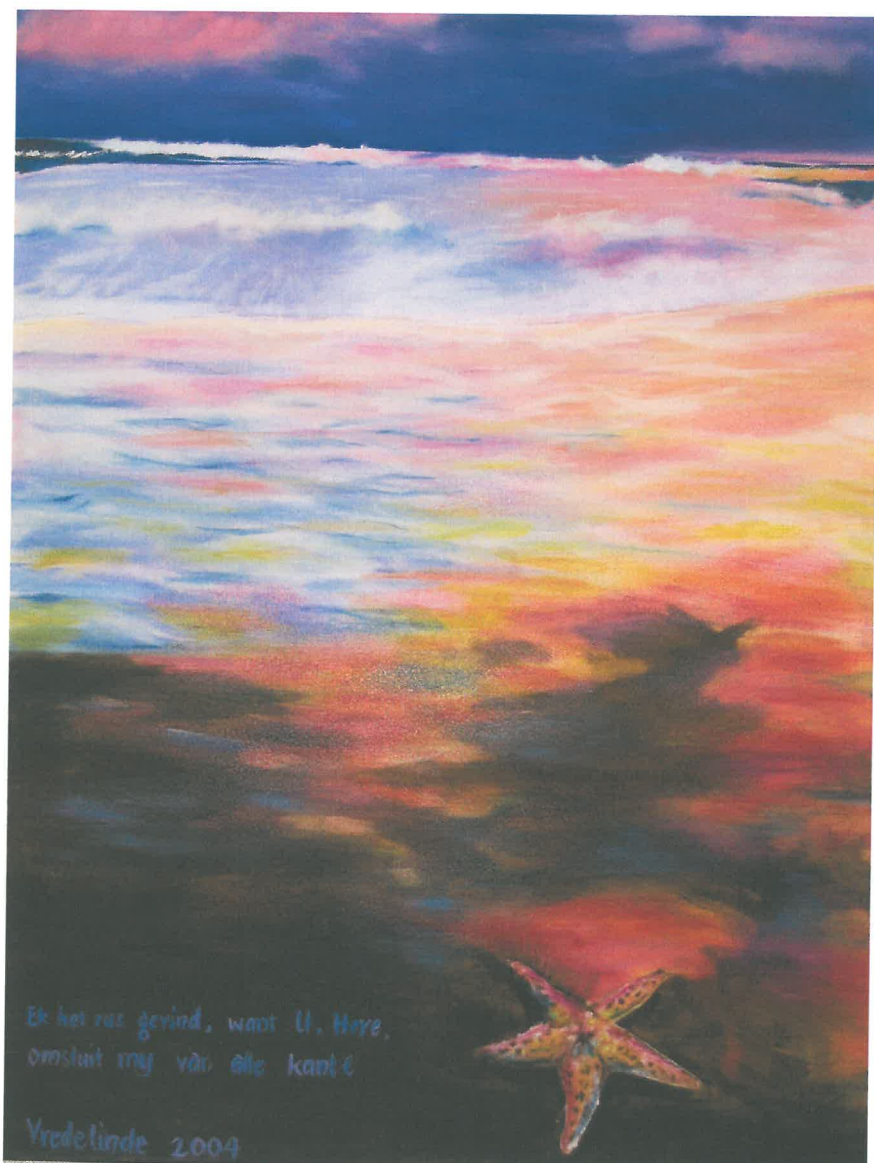
SEPTEMBER OP DIE STRAND
Watterverf

Soms deel twee mense iets so misterieus dat
niemand dit in woorde kan sê nie.

I AM DINA
Pen en ink

Om te weet wie jy besig is om te word is
belangriker as om te sê wie jy is.

Ek het ras gevind, want U, Here,
omsluit my van alle kante

Vredelinde 2004

U OMSLUIT MY
Olie op doek

Om te weet God omsluit jou van
alle kante kan jou herinner aan
daardie gevoel as jy teen skemer
alleen op die strand
oor die see uitstaar

KRUIS VAN DIE SOMER
Mosaïek

Oral om ons is lentebloeiels van God se naderende somer

Toe ek 'n kind was het ek gepraat
soos 'n kind, gedink soos 'n kind,
maar nou dat ek 'n vrou is...
Waterverf

Ons almal verloor
iewers ons naïewiteit,
maar soms is dit ten goede.

Toe ek 'n kind was het ek gepraat soos 'n kind,
gedink soos 'n kind, maar nou dat ek 'n vrou is...
Yredelinde '05

VYF BRODE EN 'N GLIMLAG
Olie op doek

Om min te hê en daarvoor dankbaar te wees
kan dalk vir God meer beteken as om alles te
hê en onbewus van Hom te lewe.

SELFPORTRET
Houtskool

Elke dag is tot barstens toe vol van
tekens van Lewe.
Mag ander dit altyd in my sien...

05 307PM
Yredelinde '05

6.6 Toekomspektiewe

- Ek sal graag wil sien dat kuns in my eie gemeente 'n meer prominente rol speel. 'n Kunswerk kan kerkgangers raak lank na die diens verby is (sien Whitney 1996:13) en daarom kan die kerk poog om meer van die kunswerke van plaaslike kunstenaars gebruik te maak om hulle sodoende ook behulpsaam te wees in die uitlewing van hul spirituele identiteit.
- Ek droom daarvan om 'n kreatiwiteitsbediening in my gemeente op die been te bring, waar ek niks anders doen nie as om mense te begelei en te bemagtig in die gebruik van terapeutiese kuns vir die uitlewing van hul spirituele identiteit.
- Ek sal graag wil sien dat die verhaal van die vyf dogters van Eva ander vroue (en mans) aanhou inspireer om te soek na hul spirituele identiteit met behulp van kuns. Daarom sal ek voortgaan om groepe te organiseer waarbinne dit moontlik gemaak kan word.
- In die verhouding tussen ons vyf wat deel was van die navorsing sal ons aanhou om mekaar te herinner aan die kosbare tyd waarin ons 'n besondere skat ontdek het, asook om mekaar by te staan in die beoefening van hierdie nuutgevonde geestelike dissipline.
- Vir my persoonlik was die jaar saam met die ander vier 'n onvergeetlike ervaring wat die totale koers van my lewe vir goed verander het. Ek is in afwagting oor wat verder hiermee gaan gebeur.
- Ek sal graag wil voortgaan om deur middel van akademiese publikasies verwante onderwerpe te ondersoek en die wêreld van kuns te help oopsluit vir die kerk.
- Ek sal graag wil voortgaan om bepaalde dominante diskoerse aangaande kuns in die kerk te dekonstrueer. Ook die diskoers dat kuns slegs aan 'n bepaalde elitistiese groep professionele persone behoort, maar wel aan elkeen wat haar- of homself deur middel van die kuns, kreatiwiteit en estetika wil uitdruk.

6.7 Slotopmerkings

Ten spyte van die invloed van 'n geletterde, verbale kultuur is daar nog steeds die byna magiese oorblyfsel van die visuele wat nie deur die verbale uitgedryf kon word nie (volgens Dillenberger 1986:243). Kuns is van nature sensueel, maar daarmee saam is alles wat sensueel is nie sondig nie. Die vraag is eerder wat die boodskap van hierdie sensuele aan die kyker wil oordra. Alle kuns is nie godsdienstig nie, en die kunsgalery is beslis nie 'n tempel nie, maar kuns dien vandag steeds as die voertuig vir vele manifestasies van God en die kerk (vergelyk Dillenberger 1986:244). Ons het ontdek dat kuns ons behulpsaam kon wees in die manifestasie van iets konkreets rakende ons spirituele identiteit en verhouding met God, of in die woorde van Sanet:

*Wat die toekoms ookal vir my inhou, van een ding is ek seker: **Ek sal NOOIT weer sonder kuns kan wees nie, dit is onlosmaaklik deel van my siel!!!***

In die volgende hoofstuk sal ek reflekteer oor bepaalde metodologiese beginsels en aanverwante kwessies.

